

BANGHA IMRE

Tagore magyarországi látogatása¹

A NOBEL-DÍJAS TAGORE (Rabindranáth Thákur) a modern India legnagyobb költője. Bár kontinensünkön manapság viszonylag kevesen ismerik, európai hatása egy időben óriási volt. Ő volt az első modern keleti művész, aki Nyugaton hírnevet szerzett magának és hazája kultúrájának. Népszerűségével nagyban hozzájárult ahhoz, hogy az európai köztudatban megváltozzon az a kép, hogy Európa és Amerika kultúrája felsőbbrendű, és másutt magasabb civilizáció létrehozására képtelen 'bennszülöttek' élnek.

Tagore része a magyar kultúrtörténetnek is. Az 1920-as évek elején a korabeli világirodalom egyik legnagyobb alakjának tartotta a nagyközönség, és csak 1921-ben több mint húsz különböző kötete jelent meg hazánkban, és 1926-os felolvasóköрутján Magyarországra is ellátogatott. E látogatás tényéről sokan tudnak, hisz emléket őrzi Tagore Balatonfüreden ültetett fája és 30 évvel később ott felállított szobra. Magyarországi útjának első kutatója Ghoshné Boglár Eta, a magyar származású sántinikétáni könyvtáros volt. Ő miután összegyűjtötte Tagore egy útitársának, Mahalánobis asszonynak idevágó bengáli feljegyzéseit, 1960-ban Magyarországon további adatokat keresett (LIPTÁK 1961, 37). Eta Ghosh nem publikálta kutatásának eredményeit, és Tagore magyarországi látogatásának legátfogóbb leírása Wojtilla Gyula *Rabindranath Tagore in Hungary* című angol nyelvű könyvének első fejezetében található (WOJTILLA 1983; vö. WOJTILLA 1984).² A könyv, melyet tehát bengálira is lefordítottak, rendkívüli jelentőséggel bír a nemzetközi Tagore-irodalom számára és alapjául szolgál a későbbi magyar Tagore-kutatásnak is. A kötet megjelenése óta számos adat került elő, melyek alapján önálló könyvben dolgoztam fel a magyar és bengáli kulturális kapcsolatokat (BANGHA), és amelyek fényében érdemes újra felidézni a költő budapesti és balatonfüredi napjait is.

Tagore előtt korábban sem volt teljesen ismeretlen a magyar kultúra, hiszen már 1894-ben felfigyelt a Jókai-ünnepségekre, angol fordításban pedig olvasta a *Tengerszemű hölgyet* (TAGORE 1991)³ és az *Eppur si muovét* (PESTI

¹ Köszönetemet fejezem ki Wojtilla Gyulának és Bethlenfalvy Gézának, aki az OSZK-ban 1991-ben közösen rendezett Tagore-emlékkiállítás óta jelentős magyar Tagore-anyaggal ajándékozott meg, és ezzel ösztönzést adott e tanulmány megírására.

² Ezek alapján írt a magyarországi látogatásról Sankar Nárájan Pál (SANKAR 1991).

³ A *Sáhitler gaurab* című bengáli eredeti először 1894 júliusában jelent meg, a *Sádhoná* irodalmi folyóiratban (224–233. old.) Ugyanez az írás 1907-ben a *Sáhitto*

NAPLÓ 1926, 18). A Jókai-ünnepségek kapcsán írta meg 1894-ben *Az irodalom dicsősége* című esszéjét, amelyben bár idealizálva szemléli népünket, a magyar kultúra ismeretéről tesz tanúságot. Jókait a bengáli regény megteremtőjéhez, a múlt század legnagyobb bengáli regényírójához, Bankimcsandra Cshatterdzsihez hasonlítja. Hasonlóságot vesz észre a két kis nép helyzete között is, és példának állítja a magyarokat, akik a nagy idegen nyelvek, a latin és a német befolyása ellenére tudtak anyanyelvükön nemzeti irodalmat teremteni. A Szabadságharcban és a Jókai-ünnepségekben a magyarság nemzeti egységére figyel fel, és az ünnepségek kapcsán keserűen jegyzi meg: „A bengáli irodalom nem büszkélkedhet dicsőséggel. De ez nem egyedül a bengáli irodalom szegénységének tudható be. Nincs ember, aki dicsőítse.”

Feltehető, hogy az ind gondolkodó ugyanúgy, mint a többi európai országra, később is odafigyelt Magyarországra és a magyar kultúrára. Mindez annál is inkább figyelemre méltó, mert még a száz évvel későbbi mai Indiában is a fehér ember 'angrész', angol, és arról, hogy Európában mások is élnek, a szubkontinensen nehezen vesznek tudomást.

Magyarországon a Nobel-díj hatására hallani először Tagoréről. Ekkor szinte minden lap ír róla.⁴ Arra, hogy addig mennyire ismeretlen volt nálunk, jó példa a *Világ* november 14-én közölt híre: „Az idei irodalmi Nobel-díjat Rayen Dranatto Tagore indiai költőnek ítélte oda a bizottság. Tagore zene-költő és zenetörténetíró. Kalkuttában él, nyolcvankét éves.” (Ugyanezt közli aznap a *Pesti Hírlap* is.) Két héten belül azonban megjelennek az első Tagore-fordítások (BUDAPESTI HÍRLAP 1913, 1–2).⁵

Az első fordítók között van Babits Mihály, aki a *Vasárnapi Újság* hasábjain tesz közzé néhány prózafordítást (BABITS 1913, 949), és a *Nyugaton* emlékezett meg Tagoréről, akit Yeats-szel együtt Szent Ferenchez hasonlított: „Mert abban különböznek ők ketten minden más szentektől, hogy éppen nem vetik meg a világ szépségeit, hanem tele van lelkük a látások gyönyörűségével és teremtményében dicsérik az Urat.” (BABITS 1913a, 733–736; idézi KOZCSA 1966, 1564).

A Nobel-díj hírére a költő gyorsan bekerül a magyar köztudatba, és még a részeg emberrel is nyelvpróbaként Rabindranath Tagore nevét mondatják (VILÁG 1914, 12).

Noha 1914-ben önálló kötet jelenik meg az angol nyelvű versfordítások magyarításával (TAGORE 1914), a világháború alatt valamelyest lanyhul az érdeklődés. Az 'indiai bölcs' népszerűsége Európában azonban mégis a háború után éri el tetőfokát. Tagore 1921-ben Európába jön, hogy a sántinikétani nemzetközi egyetemre vonatkozó elképzeléseit megismertesse, és támogatókat szerezzen az új egyetemnek. Nyugaton államfőnek kijáró tisztelettel

---

című könyvbe is belekerült, ám hiányzik a *Sáhitto* későbbi kiadásából (Dr. Amitra Sudan Bhattacharya személyes közlése).

⁴ Csak néhány lapot említünk meg: VILÁG 1913, 12; VILÁG 1913a, 15; VILÁG 1913b, 7; PESTI HÍRLAP 1913, 16; PESTI HÍRLAP 1913a, 15; MAGYARORSZÁG 1913, 8; ESTI ÚJSÁG 1913, 3.

⁵ A három vers: *Egyszerűség, A Virágok, A néma szépség*.

fogadják, felolvasásaira pedig pillanatok alatt elkapkodják a jegyeket. Magyarországon is ekkor adják ki a legtöbb Tagore-fordítást, és felröppen a hír, hogy hazánkba is ellátogat (BUDAPESTI HÍRLAP 1921, 7).

A *Pesti Napló* június 15-én (PESTI NAPLÓ 1921, 3) tudni véli, hogy Berlinből Bécsbe és Budapestre jön, és ír a költő céljairól is: „Nagy nemzetközi egyetemet akar létrehozni, amely egyesítené a föld minden népének tanulni s a helyes élet törvényeit megismerni vágyó fiait és lányait.” Az alapító szerint a Gandhi hirdette együtt-nem-működés nem járható út. „A békének, a jövődö közös együttműködésnek a reménye” az egyetem, melyben nemcsak elméleti oktatás folyik, hanem „együtt dolgozik a szomszédos falvakkal, földet művel, állattenyésztéssel foglalkozik, ruhát sző...” Az indiai viszonyok között merész újítás, hogy mind férfiak, mind nők tagjai lehetnek.

Tagorének ez a körútja az egész kontinensen óriási érdeklődést váltott ki. Mikor június 16-án Bécsbe érkezett, „az Osztrák Köztársaság elnöke az állam kocsiját küldte elébe, felolvasásán pedig... megjelent az osztrák szellemi élet, a művészet valamennyi neves képviselője. Ott voltak az idegen diplomataik is.” A következő napon újabb felolvasást tartott, és az államelnök Rabindranath Tagore tiszteletére „diplomáciai déjeuner”-t adott. „Bécsből Prágába megy a költő, onnan pedig visszatér Párisba... a repülőgépen, amelyet a cseh állam bocsát rendelkezésére.” (AZ EST 1921a, 7). Tagore Párizsból Londonba utazott, ahonnan augusztus közepén indult haza.

Miért nem jött el Magyarországra? Egy közvetlenül a Sántinikétanba való visszatérés utáni levélben írja: „Alkalmam volt több magyarral is találkozni, amikor Európában utaztam, és mindegyikük akarta, hogy látogassam meg országukat. Kevés volt az időm, és a közlekedés Európa bizonyos részei között nehéz volt akkoriban. Azonban még mindig vágyom rá, hogy meglássam Magyarországot és néhány más európai országot, amelybe nem tudtam ellátogatni legutóbbi körutam idején.”⁶

A katolikus egyház által támogatott és a restaurációval elfoglalt magyar vezetőség nem látta volna szívesen? A magyar sajtó azonban épp a háborús győztesek európai kultúráját támadó bölcset látta benne. „Rabindranath Tagore arcába mondja a civilizáció zászlóhordozójának, hogy ez a zászló nem való a kezébe... a mondata nyomán támadt csendességben a fehérek lelkiismerete félenken húzódik össze.” (Az Est 1921, 1). Bár a magyar katolikus egyház erősen küzdött a „hindu próféta” ellen, a korabeli sajtó azt sugallta, hogy nemcsak Magyarországon voltak ellenzői a látogatásnak. Öt évvel később Tagore Balatonfüreden állítólag elejtett egy megjegyzést: „Érdekes, hogy maguknak nincs sok jóbarátjuk külföldön, hiszen engem is több helyen lebeszéltek arról, hogy Magyarországra jöjjenek.” (PESTI NAPLÓ 1926, 18). A magyarok ebben természetesen leginkább a kisantant aknamunkáját látták (BALATONFÜRED 1926, 1), hiszen egy Tagore-látogatás 1921-ben politikai eseménynek számított.

Bár ebben az évben Tagore nem jutott el hazánkba, magyar szempontból mégis jelentős volt az európai körút: ekkor keletkeztek az első személyes

⁶ Tagore 1921. szeptember 9-én kelt levele Umrao Singh Sher-Gilnek, Baktay Ervin sógorának. (A levél fénymásolatát Bethlenfalvy Géza bocsátotta rendelkezésemre.)

kapcsolatok, mint ezt a már idézett levél is tanúsítja. Tagore felolvasásaira eljutottak magyarok is (ZOLTÁN 1921, 1126–1127). A vele foglalkozó cikkek pedig fokozták az iránta való érdeklődést.

Ettől az évtől fogva rendszeresek a kapcsolatok közte és a magyarok között. Az első jelentős magyar vonatkozású kapcsolat a modern India egyik legnagyobb festőjének, a Magyarországon született Amritá Sher-Gilnek apjával, Umrao Singh-gel jön létre. Umrao Singh Sher-Gil éveket töltött Budapesten, magyar nőt vett feleségül (Baktay Ervin nővérét), itt élte át a háborút és a forradalmakat. Indiába való visszaköltözése után, 1921-ben több levelet írt a Nobel-díjas költőnek. Az egyikben például részletesen tárgyalta a Tanácsköztársaság tapasztalatait. „Két dolgot figyeltem meg benne: először is, hogy minden szervezett erőszakra épülő mozgalom, mely egy korábbi követ, még kegyetlenebb erőszakkal erősíti meg magát... Másodsor pedig, hogy az, ami néhány egyénben idealisztikus tendenciának és az állapotok megjavítására irányuló akaratsnak tekinthető, a tömegek vagy az elképzelést elfogadók többségének esetében nem lesz se több, se kevesebb, mint megnövekedett önzés: vágy nem megosztani, hanem másoktól elvenni, és ott megállni... Egy szép zárt park közelében láttam például ott élő családokat, melyek segítettek az omladozó falak lerombolásában; és miután kivágták és eltávolították a fákat, örömmel építettek falat házuk és a park közé. Ugyanazt a falat, melyet kissé korábban maguk segítettek lerombolni.” Érdekes az akkoriban kibontakozó indiai erőszakmentes mozgalom által is befolyásolt indiai szemtanú értékelését olvasni a proletárdiktatúráról: „Gyakran elgondolkodtam rajta, hogy Oroszországban, ahol Tolsztoj élt és gondolkodott, miért nem tűnt fel erőszakmentes mozgalom erőszak és gyűlölet helyett. Úgy tűnik azonban, hogy Európa nem hajlamos még az ilyen érzelmekre.”⁷

Umrao Singh közvetítésével kezd levelezni Tagoréval Baktay Ervin, aki két könyvet is írt a bengáli bölcsről. A sántinikétani Rabindra Bhavan könyvtárában megőrzött példány dedikálása világosan kifejezi Baktay kezdeti csodálatát Tagore iránt. „Ahogyan a Magasabb Lelkek imádói gyümölcsöt és rizst ajánlottak fel e lelkeknek, akik azoknak semmi gyakorlati hasznát nem látták – úgy küldöm én önnek szerény munkámat, melyet ön elolvasni nem tud: csak mint mélységes tiszteletem és szeretetem jeléül felajánlott áldozatot önnek, Tanítómester.” Baktay 1929 januárjában maga is találkozott Tagoréval Sántinikétanban. Egy a sántinikétani Rabindra Bhavan könyvtárában talált Baktay-könyv dedikálása pedig azt mutatja, hogy a szerző ismerte a Sántinikétanban letelepedett angol C. F. Andrewst, Tagore egyik legközelebbi barátját és munkatársát is.

Más érdeklődők is ekkor vették fel a kapcsolatot a költővel, mint például György János teológus vagy Zajti Ferenc (ESTI KURIIR 1926, 4) orientalista, a zend *Aveszta* fordítója, a magyar-hun-indiai rokonság lelkes híve. (A hunok egyik ága, a fehér hunok ugyanis miután az ötödik század második felében szétverte a Gupta Birodalmat, letelepedett Észak-Indiában és indiaivá lett.) Valószínűleg Tagore is Zajti hatására érdeklődött a kérdés iránt. „Messze keletről jött nép a magyar, amely itt telepedett le Európa közepén és messze ke-

⁷ Umrao Singh 1921. december 4-én Simlában kelt levele a sántinikétani Rabindra Bhavan levéltárának Hungary-dossziéjában található.

letről jövök én is. Talán ugyanonnan, ahonnan egykor vándorútra indultak őseik. Én úgy érzem, rokonok közé jövök.” (PESTI NAPLÓ 1926a, 5).

További magyar kapcsolatok születtek Tagore 1924-es argentinai útján. Ez derül ki néhány, a sántinikétani Rabindra Bhavan könyvtárában talált magyar könyv dedikálásából. Buenos Airesben Kálnay Ferenc ajándékozza egy kötetét (KÁLNAV 1922) az ind költőnek, benne egy Tagoréhoz szóló verssel, majd egy Fazekas Jolánda nevű hölgy ajándékozza őt meg a *Szerelmi aján-dék* című Tagore-verseskönyv egy magyar nyelvű példányával.

Rabindranath már látogatása előtt a következő sorokat küldte egy magyarországi ismerősének: „Szívemet küldöm hozzád, Magyarország, amelyet a nyugati kontinens határán trónolva először csókol homlokodon a mi keleti napunk.” (TAGORE 1941, 8).⁸

Feltehetőleg magyar ismerősei hatására gondolt később Tagore egy budapesti útra. Jókai-élményét már elfelejtette, hiszen a vonaton Budapest felé azt nyilatkozta, hogy a magyar irodalmat nem nagyon ismeri (MAGYAR HÍRLAP 1926, 3), és balatonfüredi látogatásáig egyetlen interjúban sem említette Jókait. 1920-ban Londonban viszont nagyon megérintette egy magyar hegedűművésznő, Arányi Jelli játéka. Tagore maga, neveltetésénél fogva rendkívül járatos volt az indiai zenében, és számos költeményét eleve dallamra komponálta. Az európai zene iránt azonban írásaiban többször is fejtegette kételyeit. Miután hallotta Arányi játékát, arról beszélt, hogy „ez volt az első alkalom, hogy teljes egészében élveztem és megértettem az európai zenét.” (TAGORE 1981, 119). Hat évvel később, úton Budapest felé azt nyilatkozta, hogy az Arányi Jellivel való találkozás keltette fel benne az érdeklődést a magyar zene iránt is (MAGYAR HÍRLAP 1926, 3). „Meg akarom ismerni az önök szép zenéjét, táncát és a szép Budapestet... Van néhány jó barátom is ott, akivel állandó összeköttetésben állok” (AZ EST 1926, 7) – nyilatkozta 1926-ban útjának céljairól, a Budapestre készülő költő. Később pedig: „Szeretném, ha bennem nemcsak India költőjét, hanem az embert is látnák, aki azzal az erős hittel jött ide, hogy az emberiség nagy közös bölcsőjéből számtalan kapcsolat ível át a nyugati kultúra országaiba... Hiszek önökben, mert úgy érzem, sokban közös a sorsunk, és erről szeretnék önökkel beszélni... kérem, lássák bennem a testvért, aki hidat épít két, egymástól távol élő, rokon faj között, hogy azok tanuljanak egymástól, hogy megismerjék, tiszteljék és szeressék egymást.” (NEMZETI ÚJSÁG 1926, 5). Ugyanekkor egy újságíró megjegyzi: „a személyes rokonézésen kívül súlyosabb oka is volt, hogy hozzánk eljöjjön. Hazájában ugyanis iskolája van az individuális kultúra terjesztése céljából. Már most ezen az útján megismerni kívánja a magyar népléleknek azokat a tényezőit, amelyek az európai kultúrát összekapcsolhatják a nyugatival.” (BUDAPESTI HÍRLAP 1926, 4). Az ind gondolkodó szeme előtt a nyugati és a keleti kultúrák találkozásából eredő új, jobb világ képe lebegett: „Nem lehet tovább élni kulturális elzárkózottságban... A különélésé volt a múlt, az egymásratalálása a jövő... Az emberiség szimfóniájának sok hangja van és minden hang szükséges és nemes.” Elképzelése szerint a magyar kultúra híd lehet Nyugat és Kelet között. Egy korábban adott bécsi interjújában konkrétabb terveiről is beszél: „Az az iskola (ti. a sántinikétani) a szeretet egyeteme. Sze-

⁸ Itt a vers eredetije szerepel Tagore kézírásával, 1926. június 8-i dátummal.

retném, ha minél többen jönnének oda magyarok is, mások is, oda a szeretet egyetemére, Indiába.” (NEMZETI ÚJSÁG 1926, 5).

Tagore nem arról szól az interjúkban, hogy előadást tartani jön Magyarországra, hanem, hogy meg akarja ismerni a magyarokat, különösen a magyar zenét és a magyar táncot. Előadása témájával vagy az indiai világnézettel kapcsolatban nem sok megjegyzést tesz. Többet beszél céljairól: európai körútját egyeteme javára kívánja fordítani. Hogy ez nemcsak anyagiakat jelent, az a fent idézett interjúkból világosan kitűnik.

Az ind költő már az 1926-os körút elején azt nyilatkozta, hogy szívesen eljönne Magyarországra, de eddig még nem kapott meghívást. Ezen fellelkesülve a Feministák Egyesülete meg is hívta egy július 6-án kelt levélben.⁹ Az áttörést azonban Budapest új polgármesterének, Sipőcz Jenőnek a meghívása jelentette október elején. (Sipőcz október elsején lett polgármester. Tagore meghívása tehát egyik első tevékenysége volt.) Tagore látogatását a „Koncert” hangversenyvállalat igazgatója, Kun Imre és a főváros idegenforgalmi hivatalának képviselője, Huszka Viktor szervezte meg. Kun Imre kereste fel Berlinben, hogy a meghívást átadja (KUN é. n., 1).¹⁰

A költő október 12-én érkezett Berlinből Prágába. Itt már érkezése napján tudósok, filozófusok keresik fel, és Prága polgármesterével vacsoráznak. A PEN-Club képviselőit azonban ekkor nem fogadja, mert fáradt (AZ EST 1926, 7). Néhány nap múlva Bécsbe érkezik, ahol megbetegszik és kénytelen előadását lemondani, a budapesti utat pedig elhalasztani. Mahalánobis, a költő kíséretének tagja október 18-án táviratozik ez ügyben (KUN é. n., 2; MAGYARORSZÁG 1926, 11). Október 20-án egy szervező felutazik Tagoréhoz Bécsbe, és talán épp az ő hatására dönt úgy, hogy mégis eljön Magyarországra.¹¹ Mahalánobisné egy apósának címzett levelében a következőket írja: „Az orvos a költő nevében táviratozott Budapestre. Tegnap aztán jött is valaki onnét. Szerencsére az orvos épp itt volt. Az Ön fia pedig azt mondta, hogy ő nem tud semmit, beszéljen az orvossal. Az úr az orvoshoz fordult, és könnyekre fakadt: ha az orvos a betegség miatt megtiltja az utat, akkor ők tehetetlenek. Már jelentős összegeket kifizettek, és ha nem lesz meg az előadás, nagy veszteség éri őket. Az orvos azt válaszolta, hogy ha a költő egy hétig pihen, amint azt előírtam, akkor talán tarthat egy előadást itt, és egyet Budapesten, de most semmi bizonyosat nem tudok mondani.”¹²

Az utazást ezután október 24-re, vasárnapra tervezik, 25-én, hétfő este tartaná előadását, és másnap már vissza is térne Bécsbe (PESTI NAPLÓ 1926b, 13). Tagore egészsége nem jött ilyen gyorsan rendbe, és az utazást 23-án még

⁹ A levél fénymásolatát Bethlenfalvy Gézától kaptam.

¹⁰ Kun Imre angol nyelvű jelentésének fénymásolatát Wojtilla Gyula bocsátotta rendelkezésemre.

¹¹ Kun a „Koncert” hangversenyvállalat titkárát említi (KUN é. n. 2), de a nevet nem tudja. Furcsa, hogy egy igazgató ne tudná a titkár nevét. Valószínűleg nem pontosan emlékszik vissza. Lehetséges, hogy Huszka utazott föl. Lásd még MAGYARORSZÁG 1926, 11 és MAGYARORSZÁG 1926a, 11.

¹² Nirmal Kumári Mahalánobis október 19-i levele Prabódh Cshandra Mahalánobisnak. Lásd MAHALANOBIS 1969, 206.

két nappal elhalasztotta (BUDAPESTI HÍRLAP 1926a, 18). Bécsi kezelőorvosa, Wenkebach nagy óvatosságot ajánlott neki (MAGYARSÁG 1926, 5).

A költő számára nemcsak az utazás lehetett fárasztó, hanem a hírnévvel járó kellemetlenségek is. Ahol csak lakik, aláírásgyűjtők, különcök és sznob serege ostromolja. (Budapestben és Bécsben bele is betegszik.) Ekkor már négy hónapja van úton a hatvanöt éves Tagore. Ezért is bír nagy jelentőséggel, hogy gyengélkedése ellenére bele mer vágni a magyarországi utazásba. „Ha nem Budapest lett volna az úticélom, visszafordultam volna.” (PESTI NAPLÓ 1926a, 5).

Magyarországon már október 14-én megszervezik a programot. A szervezők között van a Petőfi Társaság, amely magyar zenéről és táncról fog gondoskodni, a Kisfaludy Társaság, a Magyar Színpadi Szerzők Egyesülete, amely a Fészek Klubban fog ünnepi vacsorát rendezni és a magyarországi PEN-Club (MAGYARORSZÁG 1926a, 11). A végleges programot azonban csak 23-án, szombaton állítják össze. Az előadást szerdára halasztják, csütörtökön pedig a főváros művészetet rendez majd és nagyszabású bankettet ad a költő tiszteletére. Tagore határozott kérése volt, hogy mutassanak be neki magyar zenét és magyar táncot, erre a művészeszten kerül majd sor (BUDAPESTI HÍRLAP 1926a, 18), ahova kilátásba helyezte megjelenését Klebelsberg Kuno kultuszminiszter is (MAGYARORSZÁG 1926b, 11).

Tagore 26-án, kedden késő délután utazik gyorsvonaton Bécsből Budapestre. Kísérétét Prakás Csandra Mahalánobis, a kalkuttai egyetem tanára, annak felesége és egy bárónő, mint titkár alkották. A bárónő, aki állítólag Berlinben csatlakozott Tagoréhoz, sokáig titokban tartotta a nevét, és csak monogramját engedte közölni: L. P. (PESTI NAPLÓ 1926a, 5; lásd még NEMZETI ÚJSÁG 1926a, 5). Később egy újságíró kiderítette, hogy Lisa Pottnak hívják, gazdag osztrák családból származó, 38 éves szobrásznő. Sokáig levelezett a költővel, Londonban találkozott vele, majd Bécsben újra csatlakozott hozzá, hogy Sántinikétanba is elkísérje Tagorét.¹³

A magyar szakaszon együtt utazik Tagoréval Huszka Viktor és Kun Imre, a budapesti előadás két szervezője, valamint Zajti (KUN é. n., 3). Bánhidán szállnak föl az első újságírók is, akik aztán leírják, hogy Tagoréék három elsőosztályú fülkét foglalnak el, melyeket az osztrák kormány bocsátott rendelkezésükre. Ezek egyikében adja Tagore első magyarországi interjút (PESTI NAPLÓ 1926a, 5; MAGYAR HÍRLAP 1926, 3).

A Keleti pályaudvaron lelkes tömeg várja a több mint fél órát késő gyorsvonatot. Amikor a költő megjelenik, óriási éljenzés fogadja. Először Lobmayer Géza tanácsnok mond üdvözlőbeszédet a főváros nevében. Ezután egy fiatal magyar lány a Feministák Egyesületétől próbálja franciául köszönteni. „A költő szelíd mosollyal nézi a láthatóan nyilvános szerepléshez még nem szokott hölgyet, és mielőtt befejezhetné el-elakadó beszédét, átveszi a csokrot, és kezet szorít a piruló szónokkal.” (BUDAPESTI HÍRLAP 1926, 4). „Nem

---

¹³ „Nevem: Luise Pott bárónő” – mondja Tagore titokzatos titkárnője, aki leleplezi inkognitóját, mert már úgyszólván utazik Kalkuttába, hogy elfoglalja a szobrászat tanszékét a hindu költő egyetemén (PESTI NAPLÓ 1926c, 10; lásd még PESTI NAPLÓ 1926, 18).

láttunk még férfit, akinek karjára úgy odaillett volna a csokor... májusban volt hatvanöt éves. Egyenes tartása nem árulná el korát. Robosztus, szép szál ember, csak amikor lágy hangját halljuk, akkor vesszük észre, milyen törekeny, szinte nőies egyéniség.” (MAGYARSÁG 1926, 5). Tagore megjelenése azonban nemcsak a tiszteletet parancsoló bölcsé: egyes újságírók a Télapóhoz hasonlították az ősszel érkező, ősz szakállú költőt (BUDAPESTI HÍRLAP 1926, 4; MAGYARSÁG 1926, 5).¹⁴ A fogadóünnepség végén Harsányi Zsolt a PEN-Club nevében mond érzékeny hangú beszédet a szenvedő és dolgozó magyar népről, melyet hangos éljenzés fogad.

Bár Tagore meleg fogadtatásban részesült, messze volt ez az öt évvel előtti körutazás dicsőségétől. „Ott volt a főváros, a magyar ifjúság és a sajtó képviselőinek lelkes tábora – nem volt ott a hivatalos Magyarország, sem kormányzati tényezőinek, sem irodalmi és tudományos alakulatainak személyében. Pedig a Nobel-díjjal koszorúzott nagy poéta, a santiniketani egyetem megalapítója, fenntartója és tudós tanára talán megérdemelte volna, hogy mondjuk akár a magyar akadémiák, akár a nagy múltjukra oly büszke irodalmi társaságaink kifáradjanak elébe.” (MAGYARSÁG 1926, 5). Ha azonban visszagondolunk rá, hogy Prágában kik fogadták Tagorét, akkor nem tartjuk olyan súlyosnak a *Magyarság* tudósítójának szemrehányásait.

A költő a Keleti pályaudvarról a Gellért Szállóba hajtatott. Egyes újságíróknak feltűnést keltett a sok csomag: a négyfős társaság huszonhat kézipoggyászt és négy hatalmas bőröndjét négy gépkocsin szállították (PESTI NAPLÓ 1926a, 5).¹⁵

Tagore aznap már nagyon fáradt. A magyar sajtó képviselőit csak azért fogadja, mert azok nem akarnak szobája elől távozni és nagy zajt csapnak (AZ EST 1926, 13; KUN é. n., 4). „Rajzoló, újságírók várják a Gellért szálló halljában Rabindranath Tagoret, de ő felmegy a szobájába, és csak egy pillanatra jön ismét elő, néhány szót szól, köhög, szeme lecsukódik, alakja meging. Rabindranath Tagore *nagyon fáradt*.” (PESTI NAPLÓ 1926a, 5). Az ind bölcs a szobaajtóban volt kénytelen rövid interjút adni: „Érzem, hogy nem jöttem idegenek közé. Tudom, hogy az önök bölcsője is ott ringott, ahol az enyém: Ázsiában. Örülnék, ha ittlétem szorosabbra kovácsolná a magyarság keleti kapcsolatait.” (MAGYARSÁG 1926, 5). Néhányan az interjú alatt le is rajzolják az ind bölcsöt (BUDAPESTI HÍRLAP 1926, 4).

Bár másnap már szokása szerint hajnal ötkor felkelt és gyönyörködött Budapest panorámájában, annyira fáradt volt, hogy úgy határozott, a programtól eltérően, a szobájában fogja tölteni a délelőttöt. Itt keresték fel reggel magyar barátai, György János teológus, Zajti valamint Huszka Viktor. Tagore hosszas unszolásuk ellenére sem akart elmenni a tervezett délelőtti városnézésre (ESTI KURIR 1926, 4). A lelkes társaságnak mégis sikerült rávennie, hogy legalább a halászbástyát megnézzék (AZ EST 1926b, 12; MAGYARORSZÁG 1926c,

¹⁴ Nagy szakállá egyébként különös figyelem tárgyát képezte. Később egy karikatúra alatti rigmus így ír megjelenéséről: „Prémes a süvege / Hét sing a szakállá / Balatoni sügér / Rémulten csodálja.” (FRISS ÚJSÁG 1926, 1).

¹⁵ Az érkezésről lásd még AZ EST 1926a, 13; BUDAPESTI HÍRLAP 1926, 4; MAGYARORSZÁG 1926, 5; NEMZETI ÚJSÁG 1926, 5; PESTI HÍRLAP 1926, 7.

11, MAGYARORSZÁG 1926d, 4; PESTI HÍRLAP 1926a, 4). Ezután a költő a szállodában töltötte a napot, fél hétkor kezdődő felolvasásáig.

Előadását a Zeneakadémia nagytermében tartotta *Civilizáció és fejlődés* címmel. Ez ugyanaz az előadás volt, amit Tagore szeptember 10-én Hamburgban már felolvasott (MUKHOPADHYAY–ROY 1961, 485). Nemcsak az épület telt meg, hanem körülötte is nagy tömeg gyűlt össze, amely abban reménykedett, hogy ha nem is hallhat semmit, legalább egy pillanatra megláthatja a keleti bölcsöt (KUN é. n., 6). A *Pesti Napló* tudósítója, aki már az előző nap észrevette Tagore fáradtságát, az előadás előtti hangulatot lefestve írja, hogy „Etonfrizurás lányok vésztjósloán mutogatják egymásnak előre elkészített autogram-füzeteiket.” Ugyanő jegyzi meg, hogy „sokhelyütt hallatszik angol, francia vagy német szó.” (PESTI NAPLÓ 1926d, 9). Az előadáson megjelent József Ferenc királyi herceg és felesége továbbá Nagy Emil volt igazságügyminiszter (MAGYAR HÍRLAP 1926a, 5). A kultuszkormányt Petry Pál államtitkár képviselte és rajta kívül még a kultuszminisztérium sok más tagja is jelen volt (BUDAPESTI HÍRLAP 1926b, 6). Bevezetéként Zajti tartott felolvasást a bengáli költészet fejlődéséről és Tagoréről, akit mint költő-apostolt jellemezett (PESTI HÍRLAP 1926b, 5). Mikor a bengáli költő ezután megjelent, a zúgó taps percekig nem hagyta szóhoz jutni (MAGYAR HÍRLAP 1926a, 5; PESTI NAPLÓ 1926d, 9). Tagore előadásában kifejtette, hogy „a mindent lebíró gépek, a mindent legyőző számok világában az emberek tépik, ölik, gyilkolják egymást... A megváltásnak és a megtisztulásnak egyetlen útja: ha az ember békét köt saját lelkével és megismervén azt, követi parancsait.” (BUDAPESTI HÍRLAP 1926b, 6). „A tűz valami nagy plusz volt az emberiség számára... és áldás volt a tűz... De a tűz csak anyag maradt, a tűz nem szólt az ember lelkéhez...” Az emberek egymásraulaltságában, a szeretetben való „hitből fakadt az, hogy az ember megtalálta lelkében az isteni tüzet.” (PESTI NAPLÓ 1926d, 9). A mintegy félórás előadás angolul hangzott el, utána Kemény György tolmácsolta magyarra (KUN é. n., 6). A fordítás nem a legjobban sikerülhetett, mert a jelenlevő újságírók nagy része másnap alig tudott valamit is írni róla. Csak a *Budapesti Hirlap* és a *Pesti Napló* valószínűleg angolul is értő tudósítói közlik részletesebben az előadás gondolatmenetét. A beszéd után Tagore *A rabmadár és vándormadár* című versét szavalta el bengáliul, majd a Zoltán Vilmos fordította magyar verses változat hangzott el. Végül Tagore elénekelte nemzeti himnuszukat, melyet a közönség állva hallgatott végig, s a refrént megpróbálta Tagoréval együtt énekelni. „Rabindranath Tagore istenhozzáját nem fogadták el, hangos éljenzés közben kiáltották a pódium felé: A viszontlátásra!” (BUDAPESTI HÍRLAP 1926b, 6). Bár a nézőtérén a hivatalos kormányzat képviselőin kívül más értelmiségiek is ültek, mint például Kosztolányi, Ravasz László református püspök és a zeneakadémia tanárai (MAGYAR HÍRLAP 1926a, 5), „a közönség javarésze... nők-ből verbuválódott... egyetemi hallgatónők, tanult asszonyok és excentrikus élvezetért rajongó hölgyek... A hindu bölcs angol nyelvű fejtegetéseit a terem egy része alig értette, de ez senkit sem akadályozott meg abban, hogy ne ünnepelje kitaró tapsokkal az illusztris vendéget.” (MAGYARORSZÁG 1926e, 11). A közönség Tagorében azt a távoli országból jött prófétát tisztelte, aki megváltást hoz bajaikra. Nem az számított, hogy értik-e, jelenléte volt a fontos. Nem csoda, hogy Kosztolányi kiábrándult volt az előadás után. Ő Tagore

világjavító működését gyerekesnek találta: „Az, amit angolnyelvű beszédében, vagy inkább prédikációjában mondott a polgárosultság és műveltség közötti ellentétéről nem új dolog... Ezeket a bajokat mi is fölismertük, okait is látjuk, a célt is, csak a megoldást nem találtuk meg eddig. Ő sem találta meg... Vajjon annyira gyermek s azt hiszi, hogy intelmeivel megváltja a világot, vagy minket képzeli annyira gyermekeknek, hogy mindegyik még nem jöttünk rá s beszédének hatására azonnal abbahagyjuk véres csinyjeinket és többé nem vagdosunk ágyúgolyókat egymás fejéhez... Engem mégsem hagy el a gyanú, hogy kissé színészkedik s szereplésének rugója elsősorban a becsvágy, az az isteni tetszelgés, mely a költőket – ‘a világ szemérmetlenjeit’ – bujtogatja, hogy mindenütt és mindenféleképpen mutatkozzanak meg, lélekben is, testben is. Erre kicsiny az egész földgolyó. Ha így van, akkor egyszerre érthetővé és rokonszenvesé válik. Mert kiknek az önbálványozása menthetőbb, mint éppen a költőké, akiknek egyetlen tárgyuk, művészi anyaguk és mesterségbeli szerszámuk: önmaguk.” – ám a költő Kosztolányi, az elszavalt vers alapján felismerte a költőt: „A bengáli nyelvet hallom... mely csupa »a« és csupa dallam, csupa mély lüktetés és csupa olvatag lágyság, az emberiség egykori dajkadala... Egyszer azt írtam, hogy a vers előbb tetszik, csak aztán értjük meg a tetszésünkön keresztül. Már tetszik ez is, csak még nem értem az értelmét. De ráébredek egy sejtelemre, mely több a tudásnál: milyen nagy ember lehet ez, milyen nagy költő.” (KOSZTOLÁNYI 1926, 782–784).

A következő napon délelőtt tizenegy órakor Tagore fényképeket készített a Sterlinszky-műhelyben (AZ EST 1926c, 5), majd autón hosszabb városnéző körútra indul. Az Operát, a Hősök Terét, majd a Parlamentet nézi meg. Több újságíró is felfigyel rá, hogy milyen sokat tud a magyarokról (MAGYARORSZÁG 1926f, 14; ESTI KURIR 1926a, 13). Zajtinak, aki egész nap mellette van, állítólag a hunokról és a magyar honfoglalásról beszél (ESTI KURIR 1926a, 13). Tagore szinte minden interjúban megemlíti, hogy rokonok közé jött. Az idő múltával mindegyre konkrétan beszél a magyar-hun rokonságról. Gyakran hivatkoznak erre a vele beszélgető magyarok is. Aznap este például Pekár Gyulával, a Petőfi Társaság elnökével beszélgetve a következőket mondja: „És ekként tán az ő (cigányok) létük, az ő hegedűjük tartja fenn a kapcsolatot a magyarok, s az önök fehér hun őseinek az indus kultúrája közt... és talán ez teszi azt, hogy hazám után itt, magyar földön érzem a legotthonosabban magamat... Az önök fehér hun ősei hosszú századokon át dicsőségesen uralkodtak ott nálunk, Indiában, s ezek az emlékek – *in a subconscious way* – ma is tovább élnek valahogy önökben, s ez az a kedves valami, amire én, mint az együtt töltött idők ekhó-emlékére ráismerek.” (PEKÁR 1926, 564–565).

Ezen a napon tartották a művészetet Tagore tiszteletére. Mivel sokaknak úgy tűnt, hogy Mahalánobis felesége „valóságos alföldi pirospozsgásképű menyecskéhez hasonlít” (AZ EST 1926c, 5; lásd még PESTI NAPLÓ 1926a, 5; BUDAPESTI HÍRLAP 1926, 4; ESTI KURIR 1926a, 13; MAGYARORSZÁG 1926f, 14), és neki is nagyon megtetszett a magyar népviselet, Zajti hozatott egy teljes magyar öltözetet az Opera kosztümtárából, hogy az estélyen abban je-

lenhessen meg. (Egy fénykép tanúsága szerint azonban mégsem magyar népviseletben, hanem indiai száriban volt [MAGYARORSZÁG 1926g, 6]).

Az esti programon ismét megjelent Petry Pál kultuszállamtitkár, ott volt még Józán Miklós unitárius püspök és Petrovics Elek, a Szépművészeti Múzeum igazgatója. A programot a Rákóczi induló nyitotta meg, majd első számként Hollós Ilona szavalt el „hindu öltözékben” néhány Tagore-verset. Utána magyar dalok következtek Nagy Izabella, majd Palló Imre előadásában, aki a kor egyik legkiválóbb operaénekeese volt, és később az Operaház igazgatói tisztségét is betöltötte (MAGYARSÁG 1926a, 5). Palló többek között elénekelte az *Element a rózsám Amerikába* kezdetű dalt. Nagy Izabella pedig egyik népdalával olyan sikert aratott, hogy a költő kívánságára meg kellett ismételnie azt (PESTI NAPLÓ 1926e, 8). Az esten nemcsak népdalokat adtak elő, hanem egy cigányzenekar 'hallgató' magyar nótákat is játszott (BUDAPESTI HÍRLAP 1926c, 5). A primás, Radics Béla a kor egyik legkiválóbb cigányzenésze volt, akinek játéka még Debussyre is nagy hatással volt (WOJTILLA 1983, 19). Az estélyről készült kép alatt a *Magyarországban* azt olvashatjuk, hogy Radics Béla cigányprimás fülébe húzta Tagore-nak a „Kidőlt a fa mandulástól”-t. A primás ugyanis előadás közben lejött a pódiumról, hogy közvetlen közletről játszhasson a különleges vendégnek (PESTI NAPLÓ 1926e, 8). A *Magyarság* tudósítója meg is jegyzi, hogy „Az indiai vendégek első pillanatban talán meg sem értették, mit jelent, amikor a magyar cigány intim közelségből szólaltatja meg hegedűjét, de a kitűnő primás pillanatok alatt meghódította mindhármukat.” (MAGYARSÁG 1926a, 5). Ezután következett a táncbemutató: magyar szólótánc és táncnettős, majd pedig *de Savaras* táncok és hindu tánc. Ez utóbbiak egészen különleges hatással voltak az ind bölcsre: „Nagyon csóválta a fejét, amikor meztelen kisasszonyok végiglejtettek a dobogón és bizony kifejezést adott elégedetlenségének... ezután hindu táncot konferáltak be... meztelen fiatal hölgy... A költő pár pillanattal csodálkozva nézte, és aztán elmosolyodva súgott valamit a titkáranak. A titkár is nevetni kezdett.” (MAGYARORSZÁG 1926h, 11).¹⁶ E táncok nem műsorba illő jellegére nemcsak Tagore (BUDAPESTI HÍRLAP 1926c, 5), hanem a jelenlévő újságírók is felfigyeltek (MAGYARSÁG 1926a, 5), noha néhány héttel később a *Képes Krónika* címlapján hozta a táncosnő képét, aki „nagy sikerrel mutatott be hindu táncokat.” (KÉPES KRÓNIKA 1926, 1). Az újságírók szerint Nagy Izabella (MAGYARSÁG 1926a, 5) mellett Radics cigányprimás (BUDAPESTI HÍRLAP 1926c, 5) számai nyerték meg leginkább Tagore tetszését. Úgy tűnik, hogy a megjelentek az előadott műsorszámoknál is jobban érdeklődtek az iránt, hogy az egyes számok milyen hatással vannak a költőre. A *Pesti Napló* tudósítója meg is jegyezte, hogy végig mindenki a költőt nézte. Műsoron kívül Tagore maga is felolvasta egy még angolra le sem fordított bengáli versét (PESTI NAPLÓ 1926e, 8).

¹⁶ Megjegyzendő, hogy az újságíró valószínűleg eltulozza a táncosnők ruházatának hiányosságát. Bár a korabeli Magyarországon élt egy olyan tévhit, hogy Indiában meztelenül táncolnak (Bethlenfalvy Géza közlése) feltehető, hogy csak indiai vagy magyar szempontból tűnt hiányosnak a ruha. (Egy indiai szemében hiányos a női öltözet például, ha a váll nincs eltakarva, míg az akkori Magyarországon hiányosnak tűnhetett, hogy az indiai ruhában a nők hasa és a hát egy része fedetlen.)

Az előadás utáni ünnepi lakoma következett, töltött pulykával mint főétellel. Noha Tagore általában vegetáriánus volt, idegenben néha kénytelen volt elfogadni a felajánlott húst is. A díszvacsorán Sipőcz Jenő polgármester, majd Pekár Gyula mondott beszédet. Tagore „bensőséges szavakkal köszönte meg azt a fogadtatást, amelyben a magyar közönség részesítette. Szeretettel talált itt, s a szeretetnek olyan őszinte megnyilvánulásaival halmozták el, amire távoli hazájában is mindig hálával fog visszagondolni. Ezután pedig megindult az autogramgyűjtők ostroma, amely elől Tagore csak úgy tudott elmenekülni, hogy visszavonult lakosztályába.” (MAGYARSÁG 1926a, 5).

A művészt sikernek számított a bengáli társaság számára, amint ez Mahalánobis asszony leveleiből is látható.

„A város nagy fogadást rendezett itt tegnap este. Csodálatos volt a program. Mivel híres az itteni zene, ezért a város legkiválóbb muzsikusai szerepeltek a programban. Van még egy dolog, amit sohasem fogok elfelejteni: a helyi cigányzene. Nem találok szavakat, hogy leírjam, hogy az öreg Bella Radic (sic), akit itt cigánykirálynak hívnak, hogyan játszott a hegedűn. Mikor játszanak, a szívükből építik fel a zenét ugyanúgy, mint a mi *usztád*jaink. Nem használnak kottát.”¹⁷

„A cigányzene dallamai hasonlóak a mi őseredeti dallamainkhoz... Miként nálunk, ők is improvizálnak egy dallamon belül... Hogy mondjam el, milyen megindító volt a játéka?... Hirtelen azt látom, hogy felénk tart, miközben játszik, és megáll pontosan a Költő székénél, és egyre csak húzza. Egy fényképész le is fényképezte. Küldök belőle egy másolatot, bár biztos vagyok benne, hogy ez nem tudja kifejezni a nagyszerű hangulatot.”¹⁸

Október 29-re, péntekre a Kelet-ázsiai Múzeum és a Szépművészeti Múzeum megtekintését tervezték (MAGYARSÁG 1926a, 5), de Tagore olyan rosszul lett, hogy lemondott erről. Mivel az újságok már az első nap közölték, hogy hol lakik, a legkülönfélébb emberek jöttek őt felkeresni a Gellért Szállóban. Érzékletes képet fest a helyzetről *Az Est* „Tagorét hazájára emlékezteti a magyar vendégszeretet” című riportjában: „Az első emeleten ostromállapot-szerű jelenségek. Itt is, ott is vitatkozó, várakozó csoportok, izgatottan fel és alá sétáló magánosok. Egy szobalány és egy frakkos szobapincér áll a 123–125. számú szobák előtt. Egész nap az a foglalkozásuk, hogy ne engedjenek be senkit. Mert Rabindranath Tagore beteg, reggel óta ki sem mozdult a szobájából... Tíz orvos volt nála és azóta még rosszabbul érzi magát... Egyszerre kinyílik az egyik szoba ajtaja, kijön rajta a bárónő, Tagore titkárnője. Kezében toronymagasságnyira felhalmozott könyvek. Csupa Tagore-könyv. Akinek ma Budapesten Rabindranath Tagorétól könyve van, az mind elhozza ide... A szobalány elmondja, hogy az ősz költő tegnap reggel már négy óra-

¹⁷ Nirmal Kumári Mahalánobis levele Budapestről Amal Homnak [október 29.] (MAHALANOBIS 1969, 210–211).

¹⁸ Nirmal Kumári Mahalánobis levele Budapestről Prabódh Csandra Mahalánobisnak [október 31.] (MAHALANOBIS 1969, 216–217).

kor hozzálátott a könyvek aláírásához... A bárónő kilép a könyvekkel, meglátja a tömeget, arcára kiül a kétségbeesés.” (AZ EST 1926d, 7).

Tagore pénteken, szombaton és vasárnap a szállodában maradt, csak szombat este ment el a Fészek Klubba a PEN-Club és a Színpadi Szerzők Egyesülete meghívására. Valószínűleg itt találkozott először Germanus Gyulával, a magyar PEN-Club egyik legaktívabb tagjával, akit később meghívott sántinikétani egyetemére.

Ezekben a napokban kaphatta meg Tagore a később Indiába költöző művészettörténész, Fábry Károly levelét is Pécsről: „Jelenleg (legjobb tudásom szerint) én vagyok az egyetlen magyar indológus. Baktay Ervin barátom, aki két könyvet is írt Önről, most Indiában van. Schmidt professzor csak filológus és nem filozófus. Nincs más Magyarországon, aki folyamatosan tudna olvasni szanszkrit szövegeket. Szívem legmélyéből kívánom, hogy láthassam Önt és beszélhessek önnel. Szegény egyetemi diák vagyok (ez évben fogok doktorálni), és francia-, német- és angolóráimból élek. De nem sajnálnék semmi kiadást, hogy Budapestre menjek, ha Ön megígéri, hogy fogad engem és elbeszélget velem.”¹⁹ Fábry levele nem volt hiábavaló, mert a költő Budapesten találkozott vele: „Nagy Gurum! A nap, melyen lehetőségem volt Önnel beszélni, életem legszebb napja volt.”²⁰ Ugyanebben a második levelében Fábry megkéri Tagorét, hogy írjon neki ajánlást Winternitz professzorhoz vagy más nyugati tudóshoz, mert szeretne ösztöndíjat kapni. „Már említettem önnek, Gurum, hogy milyen nehéz nekem itt szanszkritot tanulni, ahol nincs senki, aki taníthatna. Áprilisban vagy májusban a filozófia doktora leszek, és azután egyetlen vágyam, hogy szanszkritot és indológiát tanuljak.”

Tagore budapesti napjaiban is írt verset. A *Dinér beláj bási tomár...* ' kezdetű bengáli dal²¹ október 30-ra datálódik:

*Dinér beláj bási tomár bádzsijécshilé anék suré –
Gánér paras práné élo, ápani tumi railé duré.
Sudhái dzsato pathér loké „éi básiji bádzsálo ké” –
Nánáno námé lobháé tárá, nánáno dvaré bérái ghuré.
Ekhan ákás mláno halo, klánto dibá csaksu bodzsé–
Pathé pathé phéráo dzsadi marbo tabé mithjá khodzse.
Báhir cshéréé bhitarété ápani laho ásan pété –
Tomár bási bádzsáo ási
Ámár pránér antahpuré.*

„Napközben furulyádon sok-sok dallamot játszottál;

A dal lelkembe hatolt, noha te magad távol maradtál.

Hány embert kérdeztem az úton: »Ki játszott a furulyán?«

Sokféle névvel csábítottak, sokféle kapunál kóboroltam.

¹⁹ Fábry Károly 1926. október 13-án Pécssett kelt levele a sántinikétani Rabindra Bhavan levéltárának Fábry-dossziéjában van.

²⁰ Fábry Károly 1926. november 2-án Pécssett kelt levele a sántinikétani Rabindra Bhavan levéltárának Fábry-dossziéjában van.

²¹ A dal 603. számú a *Gítobitán* (Vols. I–II, Visva-Bharati, Calcutta 1973–1974) című gyűjtemény *Púdzsá* „istentisztelet” fejezetében.

Most már az ég összezsugorodott, a fáradt nap lehunyja szemét.
 Ha vándorolni készített a sok úton, akkor úgy halok meg, hogy hiába kerestelek.
 Hagyd el a kinti létet, és te végy szállást belül;
 Gyere és játssz furulyádon
 életem legbelső szobájában.”

„A költő eredeti programja szerint már Masaryk vendége lett volna Prágában, de péntek reggel különös, szorongó érzés fogta el, ideges szívdobogást kapott.” (AZ EST 1926e, 4) – írják a lapok. A világhírű kardiológus, Korányi Sándor szombat délben és vasárnap is meglátogatta a gyengélkedő Tagorét (ESTI KURIR 1926b, 15). „A hosszas és alapos orvosi vizsgálat rendkívüli kimerültséget állapított meg.” (ESTI KURIR 1926b, 15). A Tagoréről író magyarok körében elterjedt az a tévhit, hogy a költő betegségét gyógyíttatni jött Magyarországra, mert bécsi kezelőorvosa, Wenkebach ajánlotta neki a világhírű Korányi professzort (BALATONI SZEMLE 1943, 323; LIPTÁK 1961, 36; WOJTILLA 1991, 190). A fentiekből azonban kitűnik, hogy a költő egyáltalán nem azért jött az országba, hogy kezeltesse magát, noha Tagore Budapest felé utazva azt mondta egy interjúban, hogy Wenkebach doktor valóban jó ötletnek tartotta, hogy elhagyja Bécset és Magyarországra jöjjön. „Azt mondotta: Budapesten és Magyarországon vannak a legkedvesebb, legszeretreméltóbb emberek. Tehát ha néhány napot Pesten töltök, ez a magyar környezet nagyon jó hatással lesz rám.” (MAGYAR HÍRLAP 1926, 3).

Mivel a betegség alatt újságírókat alig engedtek Tagore közelébe, ezekre a napokra vonatkozó legjobb forrásaink Mahalánobis feleségének feljegyzései, melyeket ezentúl gyakran idézünk.²² „Az ország leghíresebb orvosa kezeli most... Minden nap meglátogatja a költőt hívás nélkül és érdeklődik hogyléte felől. Ma például a vizsgálat után teljes pihenést rendelt számára. Ez az orvos, Korányi báró a lapokban is felhívást tett közzé saját neve alatt, hogy tekintettel a költő egészségi állapotára, senki se zavarja őt.”

A költő Korányi professzor tanácsára elhatározta, hogy néhány napot Balatonfüreden fog tölteni. Valószínűleg már a bécsi Wenkebach doktor is beszélt neki Füredről, hisz 1916-ban ő is megfordult ott (BALATONI KURIR 1940, 1–2). Korányi báró is elkíséri, hogy személyesen adja meg utasításait az ottani kezelőorvosnak. Tagorét a Keleti pályaudvaron hatalmas tömeg búcsúztatja (ESTI KURIR 1926b, 15). „Indulásunk napján az utakat sűrű ember-tömeg töltötte meg. Mivel azonban az újságok már az előző nap közzétették, hogy a költő pihenni indul Balatonfüredre, az állomáson nem zavarta senki. Ez különben Korányi Sándor utasítása volt.” A csendes búcsúztatás a magyarországi út egyik legszebb állomása lehetett a költő és kísérete számára, melyet még a figyelem személyes megnyilvánulása is tetőzött:

„Mikor a költő felült a vonatra, mi még kiszálltunk a peronra, és láttuk, hogy Korányi két fiatalal beszélget, egy 18–19 éves fiúval, és

²² A feljegyzések Mahalánobis asszony néhány bengáli nyelvű leveléből valók, melyeket minden bizonnyal Eta Ghosh fordított magyarra. E levelek később külön kötetként is megjelentek (MAHALANOBIS 1969), Eta Ghosh fordításait Lipták Gábor idézi (LIPTÁK 1961, 35–47). Ezentúl, ha külön utalás nincs, akkor Eta Ghosh fordításait idézzük.

egy 20–21 éves lánnyal. Bemutatta őket nekünk: a saját fia és lánya voltak. Megkérdeztük, hogy miért maradnak a peronon. Jöjjenek fel hozzánk, és bemutatjuk őket a költőnek. A lány azonban azt mondta, »Köszönjük, de apánk azzal a feltétellel hozott ki minket, hogy nem megyünk oda a költőhöz... Azt mondta, hogy ha ő megtiltja mindenkinek, hogy a költővel beszéljen, akkor az vonatkozik a saját gyerekeire is.«... Mielőtt a vonat elindult volna, megmutattam az egyik oszlop mellett álló fiút és a lányt a költőnek. Amint a kocsink elhaladt előttük, a költő intett nekik, és ők boldogok voltak ezzel. Aztán megfeddte az orvost, hogy miért nem hagyta, hogy feljöjjenek. Semmi bajt nem okozott volna, ha néhány percet beszélget velük. A doktor szótlanul elmosolyodott.»²³

Tagore október elsején, hétfő este nyolckor érkezett gyorsvonattal Füredre, ahol az állomáson Horváth doktor, szanatóriumi főorvos angol nyelvű beszédben köszöntötte. Az orvosok úgy látják jónak, hogy 8–10 napot a szanatóriumban töltsön. A szanatórium vezetősége okulva a budapesti ostromon, senkit se enged Tagore közelébe, „bár Tagore kívánsága mindig az volt, hogy aijtája tárva álljon mindenki számára.” (ESTI KURIR 1926b, 15).

Balatonfüreden a költő végre megtalálja az áhított nyugalmat. Mahalánobis felesége így ír a helyről: „Már beállt az ősz, amit a fák is elárulnak. Zöld lombjuk aransyárgára vált. Egy-egy falevél olyan vörös, mint a tűz lángja... Végre megértettem, miért dicsőítették, az itteni költők és művészek az ősztt éppen úgy, mint a tavaszt... Ilyen falusi idillt sehol másutt nem láttam Európában. Mintha valahol India nyugati részében lennénk, semmi esetre sem Európában. Az emberek is valóban bájosak itt, oly egyszerűek.”

A Tagore születésének századik évfordulójáról megemlékező *Veszprémi Napló* 1961-ben még talált olyan embereket Balatonfüreden, akik 1926-ban a bengáli vendég közelében tevékenykedtek a szanatóriumban (NAPLÓ 1961, 6). Tóth Mária fürdőmester elmondta, hogy maga a kórházigazgató, Schmidt Ferenc szokta lekísérni Tagorét a fürdőbe. „Vele jött a titkára is. Megvárták amíg a Balatonon a nap lenyugodott. Tagore csak napnyugta után fürdött, addig sétált... Nagyon szívélyes, kedves ember volt, s mindennel elégedett.” Megjegyzendő, hogy Tagore különösen szerette a naplementét, és sántinikétani napi programjának része volt, hogy háza tetejéről nézze az alámerülő napkorongot. Sántinikétanban még ma is áll egy kis toronyszerű épület, amelyet állítólag külön e célra építtetett. Egy volt szobalány arról beszélt, hogy „a költő a reggelit és az ebédet a szobájába kérette, de vacsorára felment. Estefelé sétálni mentek. Különben koránfekvő ember volt. Aranyos, kedves ember volt. Ajándékokat adott: selymekendőt, dedikált fényképet.” Tagore előszeretettel ajándékozott dedikált fényképeket. Erre utal, hogy az 1961-ben felkutatott három ember közül kettő említi, hogy többek között ilyen ajándékot is kapott a költőtől. A nővér, aki a bengáli vendég postáját szokta felvinni szintén őrzött ilyen képet. Ő mondta el, hogy még Balatonfüredre is sok könyvet küldtek dedikálásra. A költőnek „az első emelet 71.

²³ Nirmal Kumári Mahalánobis november 5–8-i levele Prabodh Cshandra Mahalánobisnak (lásd MAHALANOBIS 1969, 222–223).

számú szoba volt a kedvenc tartózkodási helye (mert több szobát foglaltak le részére). Ezüst lapra, rubint tollal itt írta verseit. Még most is emlékszük a költő mély, meleg szeméire.”

Egy november 3-án írt tudósítás már a költő javulásáról számol be. Ettől a naptól fogva sétálni is kijárhat a Balaton partjára. „Pár napi pihenés után itt a költő egészsége ismét helyreállt. A vezetőség meghívására jött ide. Mindent ők fizetnek, tőlünk egy fillért sem fogadnak el... A szanatóriumban nyolc szobát bocsátottak rendelkezésünkre, s mindegyikhez egy-egy keleti fekvésű veranda tartozik még, olyan elegánsan berendezve, hogy akár szalonnak, vagy fogadószobának használhatnánk. Ehhez hasonló kényelmet egész európai tartózkodásunk alatt csak Cornwallban élvezhettünk.”

Tagore gyógyul, és egyre többet jár ki a szanatóriumból. November 6-án megkoszorúzza a Jókai-szobrot, és emlékfát ültet (PESTI NAPLÓ 1926, 18). A faültetésnek Tagore életében különleges jelentősége volt, és sántinikétani egyetemén még önálló ünnepnapot is létrehozott e célból. Egy magyar újságíró azt írja, hogy a hindu hagyomány szerint, akinek csemetéje megéled, az megéri a fa lombosodását is (BALATONI SZEMLE 1943, 323). Ám Rabindra-náth egyetemén más jelentőséget tulajdonítanak az ilyesminek: az ember a következő nemzedékek számára ültet fát, és tette a teljesen önzetlen cselekedet példája, hiszen mások fogják élvezni a fa árnyékát és gyümölcsseit. A *Pesti Napló* tudósítója szerint a költő a következőt mondta: „Szimbolizálja ez az elültetés, hogy én, a hindu költő magyar földön nyerjek új életerőt.” (PESTI NAPLÓ 1926, 18). A balatonfüredi faültetés emlékére Tagore bengáli és angol nyelven a következő négy sort írta:

„Oh fám, ha nem leszek többé a földön,
Az új tavasz zöldellő lombjai
Susogják el a vándornak:
A költő szeretett, míg élt.”²⁴

*Hé toru, é dharátalé rohibo ná dzsabé,
Sédin basanté naba pallabé-pallabé
Tomár marmar dhwoni pathikéré ka 'bé –
Bhálobésécshilo kóbi bécsécshilo dzsabé.*

(KAR 1984, 25).

Ezen a napon „Alkonyatkor a falvak lakói kezükben botokra függesztett lampionokkal vonultak fel csoportosan a költő ablaka alá és énekelni kezdtek. Szeretetüknek ez az önkéntelen kifejezése mélyen meg hatotta a költőt... Egész idő alatt az ablakban állva hallgatta őket, hogy lássák elismerését.”

Később átmegy a közeli falvakba, hogy keresse a magyar népviseletet (LIPTÁK 1961, 44). Egyszer pedig még Keszthelyre is ellátogat, ahol a gimnázium diákjai a tiszteletére rendezett ünnepségeken magyar nótákat énekelnek és csárdást táncolnak (LIPTÁK 1961b, 233–235). A balatonmellékiek közül sokan jöttek, hogy láthassák és apróbb figyelmességekkel halmozzák el az ind gondolkodót. „Hogy a költőt mennyire szerették, az bámulatra méltó. Könyvei oly elterjedtek még a szegényebbek között is, hogy más országokkal össze nem hasonlítható. Más földön is sok szeretetben részesült a költő, de a magyarok szeretetében van valami különleges... egész Európában ők állnak a legközelebb Indiához.” Ez utóbbi megjegyzés azért figyelemre méltó, mert nem magyarok számára íródott. Egy november 7-én kelt levelében maga Tagore is csupa elragadtatással beszél a helyről és a magyarokról: „Ez egy

²⁴ Ghoshné Boglár Eta fordítása (WOJTILLA 1991, 192).

csodálatos fürdőhely. A víz itt szénsavat tartalmaz, amiről azt mondják, hogy jó a megviselt idegeknek... Európának ebben a keleti szegletében az emberek teljesen elragadóak – személyiségüket nem fátylazza el annak az egyforma civilizációnak a szürke monotonája, mely elárasztotta a nyugati világot. Valami primitívvel keveredik, és ezért friss, életerős és melegen emberi. Milyen naivan egyszerű és közvetlen érzelmeik kifejezése. Az itteniek vendége vagyok, akiknek egyetlen célja, hogy meggyógyítsanak és valóban büszkék rá, hogy ezt a szolgálatot teszik. Van-e még olyan szerencsés ember a világon, mint én, aki ilyen embertömegek imádatát nyeri el annak ellenére, hogy leküzdhetetlen akadályok tornyosulnak az elé, hogy megismertesse magát, és mindenét, amije csak van, szolgálatukba állítsa. Úgy tűnik, bizalommal ajánlják fel szeretetüket anélkül, hogy arra várnának, hogy meggyőződjenek róla, hogy nem csapják be magukat. Mikor Németországban vagy Norvégiában fogadtak, gyakran kiáltották: „Gyere vissza hozzánk”, és ez elgondolkodtató, hogy mivel érdemeltem ezt ki. De az olyan helyeken, mint Budapest, az emberek felém való hozzáállása olyan ragaszkodóan személyes, és annyira szelíden gondoskodó, hogy még azt is elfelejtem magamtól megkérdezni, hogy mivel szolgáltam valaha is rá. Egyszerűen valami titokzatos rokonságerzetből fakadó spontán vonzódást mutat.”²⁵

Füreden új verset is ír Tagore. A *Pánthapákhír rikto kuláj...²⁶* kezdetű dal Balatonfüreden, november 9-i keltezésű (MAHALANOBIS 1969):²⁷

Pánthapákhír rikto kuláj gopan dälé

Kán pété oi tákijé ácsché pátár antarálé.

Básáj-phérá dánár sabdo nihsésé sab halo sztabdha,

Sandhjátárár dzságlo mantró dinér bidáj kálé.

Csandro dílo románcsijá tarango sindhur,

Banacscsahájár randhré randhré láglo álór sur.

Suptibihin sunjátá dzsé sárá prahar bakse bádzsé

Rátér háwáj marmarito bénu sákhár dälé.

„A vándormadár üres fészkében egy rejtett ágon
ő figyelmesen néz a levelek közötti résen.

A fészekbe térő szárnyak zaja végleg csendes.

Mikor a nap elbúcsúzott, az Estcsillag varázsa ébredt,
a Hold felborzolta az óceán hullámaint,

és fény dallama hatolt be az erdei árnyék odvaiba.

Álmatlan üresség zeng szívében minden órában,

amint az ág-furulyák halkán szólnak az éji szélben.”

A szanatóriumban nyugodtan dolgozhat a költő. A *Balaton Szemle* krónikásának elmondja, hogy európai tartózkodása alatt sehol sem dolgozott annyit, mint Balatonfüreden (BALATONI SZEMLE 1943, 323–327). Itt fejezi be

²⁵ Tagore levele Leonard Elmhirsthöz (DUTTA–ROBINSON 1997, 340).

²⁶ A dal a 196. számú a *Gítobitán* gyűjtemény *Prém* szekciójában (TAGORE 1996, 349).

²⁷ A vers kéziratának fényképe az október 30-i keltezésű másik verssel együtt a kötet egy számozatlan oldalán található.

november 7-én *Lékhan* („Írások”) című, rövid bengáli versekből álló kötetét (WOJTILLA 1991, 189–194). A *Lékhan* Tagore egyik legérdekesebb kötete. A költő a verseket különleges fémlemezre írta kézírással, majd Berlinbe küldte őket, ahol a lemezek alapján elkészítették a nyomdai kliséket, és ezeket felhasználva jelent meg a könyv Sántinikétanban 1927-ben (WOJTILLA 1991, 192–193). Az 1927-es *Lékhan* 420 rövid bengáli és angol nyelvű költeményt tartalmazott. Közülük 150-nek volt mind bengáli, mind angol változata. Noha a kiadás elsőként általában a bengáli verset hozta, és ezt követte az angol változat, nem kizárt, hogy néha az angol volt az eredeti, és a bengáli annak fordítása. E kétszer 150 vers mellett 72 vers csak angolul, és 48 vers csak bengáliul szerepelt a kötetben. Noha volt magyar kutató, aki e verseket Tagore balatonfüredi művének vélte (NÉPSZABADSÁG 1991, 8; lásd még VESZPRÉMI NAPLÓ 1991, 6), egyetlen versről sem bizonyítható, hogy nem korábban született. A kötet bengáli nyelvű előszavában Rabindranáth a következőket írta: „Ezek az írások Kínában és Japánban vették kezdetüket. Különbő emberek kérésére úgy születtek, hogy valamit legyezőre, papírra, zsebkendőre írtam. Később hazámban és más országokban hasonló ösztönzést kaptam. Ily módon gyűltek egybe ezek a kis írások. Fő értékük abban áll, hogy kézírásom a személyiséget jellemzi. Ez persze nem csupán a kézírás kapcsán ragadható meg, hanem a gyorsan papírra vetett gondolatokból is. A nyomtatott betűkben elvész az az erő, amelyet a személyiséghez való kapcsolódás jelent. Ebben az esetben az ilyen jellegű írások súlyukat veszítik, és hatástalanokká válnak, miként a kínai lámpácska, ha fényét kioltották.” (WOJTILLA 1991, 193).

A *Lékhan* angol nyelvű verseinek nagy részét néhány további bengáli költemény fordításával kiegészítve (melyek az 1946-os posztumusz *Sphulinga* kötetben jelentek meg) *Fireflies* („Szentjánosbogarak”) címen New Yorkban is kiadták. Megjegyzendő, hogy a *Lékhan* verseinek fordítása helyenként átköltés, kevésbé tartalom-, és egyáltalán nem formahű (WOJTILLA 1991, 192–193).²⁸ Azt, hogy a bengáli *Lékhan* rendkívüli helyet foglal el Tagore életművében és irodalmilag értékesebb az angol változatnál, bizonyítja, hogy a legnevesebb angol Tagore-fordító, William Radice egy átfogó Tagore-válogatás után másodikként ezt a kötetet fordította le (RADICE).

Arra, hogy Tagore fémlemezre írta verseit, már Bécsben felfigyelt egy magyar újságíró, és úgy gondolta, hogy a költő ezüstlemezekre ír: „Csodálkozva látom, hogy Tagore nem papírra ír, mint más halandó költő. Nem, ő jobban megbecsüli saját verseit: ívnyi nagyságú ezüst lemezekre rajzol keleti betűket valami maró folyadékkal. Az ezüst lemezeknek is csak az egyik felére. Előkelő dolog: megszületésük pillanatában ércbe vési gondolatait (NEMZETI ÚJSÁG 1926a, 5).” A tudósító egzotikumnak vélte a korabeli technika vívmányát.

Nem ő volt azonban az egyetlen újságíró, aki tévedést vetett papírra Tagoréval kapcsolatban. Mahalánobis feleségét például Tagore leányaként (ESTI KURIR 1926a, 13) vagy feleségként (AZ EST 1926c, 5) emlegették.

²⁸ Nyolcvan vers Várhegyi Miklós angolból készült fordításában magyarul is olvasható: TAGORE 1991a, 91–108.

Többen arról írtak, hogy Mahalánobisné magyar népviseletben akart elmenni a főváros művészestjére (AZ EST 1926c, 5; MAGYARORSZÁG 1926f, 14). Egy újságíró szerint Tagore Budapest látára megígérte, hogy propagálni fogja, hogy az India és Anglia közötti utat ezután Magyarországon át bonyolítsák le (MAGYARORSZÁG 1926f, 14). Az említett példák egyszerű félreértéseken alapulhatnak, és azon, hogy sokan azt írták Tagoréről, amit bele akartak látni. Volt azonban teljesen elvtelen tudósítás is. Az *Esti Kurir* gátlástalan képzelőerővel megáldott újságírója a következőkről számol be: „Tegnap este előadás után lakására ment. Egy kicsit fáradt volt. Aztán odahívta maga köré leányát, a bárónőt és titkárát, és így szólt: – Szép volt. Jól éreztem magam. A közönség szenzitív. Hamar megtaláltam az emberekkel a kapcsolatot. Éreztem, hogy megértenek és megéreznek. És ez impulzív hatott rám. Még sohasem beszéltem ilyen szívesen. Annyira jól éreztem magam, hogy hajlandó volnék még egy előadóestét tartani. Pedig ti tudjátok, hogy én nem szeretek sokat beszélni. Mire a leánya megsimogatta apja ősz haját és így szólt: – Apám, a szíved mélyéből jött a szó, hát természetes, hogy a szívekig hatol.” Ugyane tudósító a vacsorával kapcsolatban a következő szavakat adja Tagore szájába: „Speciális magyar kosztot akarok. A magyar nép lelkét jöttem tanulmányozni... a gyomron keresztül az embert és a lelkét.” (ESTI KURIR 1926a, 13). Tagoréval kapcsolatos tévedések és torzítások papírra vetése azonban nemcsak a húszas évek jellemzője volt. 1961-ben, Tagore születésének századik évfordulójáról megemlékezve egy újságíró például „börtönbe vettette” a bengáli költőt: „1913-ban irodalmi Nobel-díjat kap... Ám elismerés ide, elismerés oda: 1915-ben az angolok antikolonialista magatartása miatt bebörtönözték.” (BUDAY 1961, 6). Míg egy ilyenfajta megnyilatkozásról nyilvánvaló, hogy a kor politikai légköre sarkallta mellébeszélésre az újságíró, egy egy nappal korábban megjelent cikk írója szinte legendává növeszti a Tagore-látogatást. A kecskeméti újságíró arról beszél, hogy Tagore „1937-ben újra felkereste Balatonfüredet, majd Budapesten töltött másfél napot és eljött meglátogatni Bugacpusztát is. 1937. július 16-a volt a nevezetes nap, amikor városunkba érkezett. Három hatalmas autón érkezett a Beretvás kávéház elé a világhírű költő és kísérete. A társaság tagjai voltak többek között Romadur dr. kiváló indiai orvosprofesszor, Henlota Tagore, a nagy költő sógornője, az indiai nőnevelés szervezetének főtitkárnője, Sabina Tagore, híres hindu festőművésznő... A pusztára érkezve kocsisok és csikósok várták őket... Különösen tetszett Tagorénak a Zubornyák Jóska által meghajtott rohanó ménes. Kétórás kocsikázás után érkeztek meg a felsőmonostori fenyvesben levő kiránduló színhöz, ahol cigányzene fogadta őket... Ebéd alatt Zsákai Laci kitűnő cigányzenekara a legszebb magyar nótákat húzta, majd a csikósok, felszolgáló leányok táncra perdültek a vendégekkel. Igazi, tüzes, magyaros csárdást jártak.” (BODÓCS 1961, 6). Megjegyzendő, hogy 1934-es ceyloni útja után Tagore már sohasem hagyta el Indiát és az idézett cikk írásához talán egy előkelő indiai bugaci látogatása adhatta az ösztönzést.

Az újságírókat különösen érdekelte, hogy ír-e valamit a költő Magyarországon. Az *Esti Kurir* tudósítója a megérkezés másnapján tudni véli, hogy „Rabindranath Tagore ma verset írt Budapestről, a Dunáról és egy kis zöld-séges hajóról.” (ESTI KURIR 1926, 4). Az *Est* riportere arról ír, hogy Mahalánobis megmutatta neki Tagore noteszét, amelyben egy körülbelül tizenkét so-

ros vers volt beleírva aznapi dátummal (AZ EST 1926d, 7). Ez a fentebb idézett *Dinér beláj bási tomár...* kezdetű bengáli dal lehetett. Egy másik híradás arról számol be, hogy első balatonfüredi napján „a nagy költő azzal töltötte egész délelőttjét, hogy a tó partján a magyar Balaton szépségeiről verseket írt.” (ESTI KURIR 1926b, 15). Egy hír Tagore új balatonfüredi drámájáról szól: „Itt készül legújabb és talán leghatalmasabb drámája... A háború utáni Európa szorongató gazdasági krízisét akarja megvilágítani... Izzalmas cselekmény keretében mutat rá arra, hogy az óriási vagyon, a kincsek, az új területek és hódítások vágya lobog az európaiakban... Sohasem lesz vége a halmozásnak, mert nincs célja és nincs értelme.” (MAGYARORSZÁG 1926i, 5). Mindez félreértésen alapulhat, hiszen Tagorénak nincs európai témájú drámája. A leírás azonban emlékeztet a korábban írt *Raktakarabi* című bengáli dráma cselekményére.

Tagore programjában szerepelt még egy tihanyi kirándulás is. (Kísérete már november 2-án járt ott.) Rott Nándor megyéspüspök pedig Veszprémbe hívta meg (MAGYARORSZÁG 1926i, 5). Ez a meghívás világosan jelzi, hogy a Tagore világnézetét leginkább ellenző katolikus egyház sem volt egységes a költő megítélésében.

Tagore a legtöbb országban, amelyben megfordult találkozott az államfővel. Ez Magyarországon is része lett a programnak. Horthy kabinetfőnöke november 6-án Lisa Pottnak, Tagore titkárnőjének írt német nyelvű levelében a hónap közepére javasol időpontokat.²⁹ Mivel azonban a költő egészsége gyorsan javul, és már 10-én visszautazik Budapestre, semmi akadályja nincs, hogy aznap találkozzanak. A magánkihallgatáson „Tagore meleg köszönetet mondott a kormányzó előtt is azért a soha el nem felejthető fogadtatásért, amelyben őt magyar földön részesítették... – Keresni fogom az alkalmat, hogy amikor majd tehetem, újból visszatérjek a magyarok közé. A kormányzó elmondta, hogy őt is felejthetetlen emlékek fűzik a költő hazájához, mert 1893-ban hosszabb időt töltött Indiában. A sebekkel teli magyar nemzet – mondotta a kormányzó – békeszeretettel és türelemmel reméli, hogy szebb idők fognak még rá virradni. – Ezt kívánom én is szívemből – mondotta Rabindranath Tagore a kormányzó szavaira.” Ennél többről nem esett szó a találkozón.

A kihallgatás után a költő a Ligetszatóriumban szállt meg. Másnap reggel még egyszer körülautózott Budapesten, majd délután vonatra ült és elutazott Zágrádba, ahol újabb előadást kívánt tartani. „Innét Belgrádba, azután Konstantinápolyba vagy Konstanzába utazik, hajóra száll és visszatér Indiába.”

Elutazása napján Tagore egy rövid verset intézett Magyarországhoz bengáliul, melyet azonnal le is fordított angolra:

hángéri, átithjo tumi dilé pánthajané
hángéri, birám tumi dilé sránujané;
prabásír épanáro karijácsho dzsabé
bicscshédé kakhano tár biccshéd ná habé.

²⁹ A levél fénymásolata nálam van.

*Hungary, thou hast offered welcome to him
who travelled from a distant home
and restful shelter when he was weary and weak.
Since thou hast accepted him who was a stranger
the separation of distance will never separate him from thee.*³⁰

„Magyarország, vendégszereteted adtad a vándornak;
Magyarország, nyugvást adtál az elfáradtnak.
Mivel magadévá fogadtad az idegent,
A távolság sosem szakít majd el tőle.”

„Sehol ilyen melegség, ilyen kedvesség. Ígérem, hogy mindezt nagyon meg fogom hálálni. Ezután sok hindu embernek lesz kedve Magyarországra jönni.” – Mondta Tagore egyik utolsó beszélgetésében (AZ EST 1926f, 13). Be is tartotta szavát, mert a Füredre látogatók között volt néhány évvel később Rathindranáth, a költő fia (LITERATURA 1928, 255), a holkari mahárádza, és még számos külföldi. Tagore állítólag olyan vendéget is küldött, aki nyolc–tíz nap alatt harmincezer pengőt hagyott a Duna-palotában, és egész szállót bérelt ki a Balatonnál (LIPTÁK 1961, 44).

A költő 1930-as körútján szeretett volna ismét Budapestre jönni (MAGYARORSZÁG 1930, 9),³¹ de ekkor már az utazás elején megbetegedett és le kellett mondania az újabb látogatásról (AZ EST 1930, 8). Ennek ellenére soha nem feledkezett meg Magyarországról: még halála évében is újví üdvözlötlet küldött a fürdőhely főorvosának (LIPTÁK 1961, 46), egyetemén pedig mindig szívesen látta a magyarokat.

Tagore Budapesten kijelentett kívánsága teljesült, hiszen több magyar is megfordult és dolgozott Sántinikétanban. Elutazása után néhány nappal már meghívta Germanus Gyulát, hogy az Iszlám Tanszéket szervezze meg Egyetemén (AZ EST 1928, 21). Két festőnő, Sass-Brunner Erzsébet és Brunner Erzsébet is hosszabb időt töltött Tagore mellett. Emellett járt Sántinikétanban Baktay Ervin és Fábry Károly is.

Tagore látogatásának a hazai lapokban óriási volt a visszhangja és a költő maga is mindig lelkesen beszélt a magyarokról (PESTI NAPLÓ 1930, 35). 1932 nyarán például Baktay egy balatonfüredi irodalmi hetet üdvözlő írást kért Tagorétól,³² és válaszul a következő verset kapta:

*Win your release in the air, O bird,
let not thy wings be timid.
Yield not to the lure of the easeful nest,
to night's enchantment.
Dost thou not feel the hidden hope*

³⁰ MAHALANOBIS 1969. A mindkét változatot tartalmazó kézirat fényképe a könyv egy számozatlan oldalán szerepel.

³¹ Tagore már 1926-ban említette, hogy keresni fogja az alkalmat, hogy ismét Magyarországra jöhessen. Lásd AZ EST 1926f, 13.

³² Baktay Ervin 1932. június 6-án írt levele a sántinikétani Rabindra Bhavan levéltárában található.

*that hums in thy dream
when thou sleepest,
and in the expectant dark of the dawn
the silent promise that reveals itself
as it rends the veil from the face of the bud of time.*³³

Természetesen nemcsak egyfajta vélemény létezett a magyar sajtóban. A Tagore-látogatásnak akadtak ellenzői is. A kor egyik legjobb újságírója, Szász Zoltán, akit független nézeteiért a Tanácsköztársaság alatt letartóztat-
tak, utána pedig mikor a fehérterror ellen tiltakozott egy évre be is börtönöz-
tek, felfigyelt rá, hogy milyen hatásos a költő viselete és Mahalánobisné szá-
rija. Tagorét magát besorolta „a világiáró egzotikus származású vagy leg-
alábbis bizarr szellemű apostol költő” típusába. „Ki is lehetne békülni Ra-
bindranat Tagurral s a körülötte felhőző lelkesedéssel, ha csak egy példány-
ban imbolyogna a dúlt Európa borús láthatárán. Így, mint érdekes színfolt,
üdítő is volna. A baj azonban az, hogy túl sok példányban jár-
kel közöttünk, s hol teozófus, hol spiritiszta, hol ilyen misztikus, hol olyan misztikus, bur-
nuszban hódítja a gondolkodástól elszokott, vagy erre a fokra még el sem
jutott emberiséget.” Szász szerint ahogy a fizikailag meggyengült ember ke-
vésbé ellenálló a szellemi hatásoknak, ugyanúgy a háborúban meggyengült
Európa lecsökkent ellenállásának jele a „Tagur-típus” kultusza. „Az aposto-
lok egész raja jár városról városra, esetleg faluról falura, és prédikál neki új
vallást, új erkölcsant, új szerelmet, új orvostudományt, új étkezési rendet.”
Az előadás kapcsán az újságíró megjegyezte: „Az angol beszédet pedig,
pláne egy hindu szájból, kevesen értik meg Pesten azok közül, akik angolul
olvasnak. Igaz, ha gróf Kayserling (sic!), aki szintén egy ilyen Tagur-féle vi-
lágiáró bölcs, németül olvas fel, azt se igen értik meg... Ami melleleg nem
baj, hiszen ezek a bölcsek saját bevallásuk szerint nem is az értelemhez szól-
nak, hanem a szívhez vagy az intuitív megérzéshez s más titokzatos felfogó-
képességekhez... Magam is azt tartom, hogy egy ilyen fehér burnuszból, ősz
szakállból, csillogó szemből és Nobel-díjből álló keverék varázsához, amit ez
a hindu megváltó oly briliánsul sugároz szét, egészen fölösleges szavainak
megérthetősége is. Főleg akkor hajlik az ember erre a felfogásra, ha el is ol-
vasta Tagur néhány művét, s az angol diplomácia presztizsétől, melynek sike-
rült a hindu apostolnak megszerezni a Nobel-díjat, el nem vakítva ezeknek az
írásoknak esztétikai vagy filozófiai értékét mérlegelte.” (SZÁSZ 1926, 7).

A liberális nézeteket valló Zsolt Béla egyenesen arról beszél, hogy Tagore
akkorát bukott Budapesten, mint Carusso, és a költőt meghívó konzervatív
személyiségek kudarcaként értékeli a látogatást. „Pest nem érdeklődött Ta-
gore iránt, az egész látogatás hivatalos keretek közé szorult, Sipőcz, Pekár és
az Idegenforgalmi Iroda magánügyére szűkült.” Zsolt azt vette észre, hogy
a hetilapok ironizáltak az ind bölcsön. Az egyik például felajánlotta neki, hogy
„vegye át a Nagyapó rovat vezetését... Az egészet betetőzte az elmeorvosok

³³ A vers fénymásolatát Bethlenfalvy Gézától kaptam. Sajnos az eredetit, mely min-
den bizonnyal a Baktay hagyatékban található, nem sikerült felkutatni. A versnek
különleges jelentőséget ad, hogy a nemzetközi Tagore-kutatás számára mindeddig
ismeretlen, és hiányzik a költő angolnyelvű írásait egybegyűjtő *The English Writ-
ings of Rabindranath Tagore* (Das 1994) című kötetből.

kongresszusa, amelyen az egyik előadó a lelki járványok közé sorolta a Tagore bengáli verseiért való lelkesedést.” Zsolt megjegyzi továbbá, hogy van olyan vélemény, mely azt tartja: „Elég volt a prédikációból, a hitből, a rajongásból. A kor cselekvő művészetet és bölceletet követel: irodalmi és filozófiai Mussolinikat.” (ZSOLT 1926, 9).

A Tagoréval egy ideje barátságban levő Romain Roland azonban nemcsak értelmetlennek, hanem egyenesen károsnak találja a látogatás eredményét. Szerinte Tagore „alig szabadult ki az olasz fasizmus csapdájából, elakadt a magyar és a balkáni fasizmuséban. Magyar barátainktól hallottuk magyarországi látogatásának visszhangját. Siralmas volt. Újból hagyta, hogy a legrosszabb elemek kihasználják. (Elképesztő naivsággal Mahalánobis mindenütt azt ismételtette – »Horthy elragadó ember...« És a kevésbé szerencsés legjobbakat, a szabad szellemeket rendszeresen félrevezették. Ráadásul üres és gyerekes vágyával, hogy bejárja Európát, Tagore, aki nem volt szerencsés, egy olyan impresszárió kezébe került, aki belépődíjas előadásokat szervezett. És csak a gazdag és sznob közönség jutott be. – Így mindenütt keserű csalódottságot hagyott hátra. És ő, akit ez a legkevésbé érdekelt, olyan benyomást hagyott hátra, mintha magát mutogatná hiúságból, pénzért. Ez elszomorító.)” (ROLAND 1951, 151).

Az, hogy a baloldali nézeteket valló Romain Roland, miért bélyegzi fasisztának az 1926-os Magyarországot, nem tartozik egy Tagore-látogatást vizsgáló írásra. Az a megállapítás viszont, hogy Tagore elakadt ennek csapdájában, teljesen alaptalan. A korabeli politikai vezetés egyáltalán nem használta fel a Tagore-látogatást saját céljaira, mint azt nem sokkal azelőtt Mussolini tette, akinek sajtója az olasz fasizmust dicsérő szavakat adott az ind bölcs szájába. Való igaz, hogy a Tagorének beszélők néha utaltak Trianonra, de a költő maga távol állt attól, hogy dicsérje vagy bírálja a magyar politikát. A Horthyval való találkozásnak nem volt politikai jellege, hanem Tagore a magyar nép képviselőjének köszönte meg a vendéglátást.

Ami Szász Zoltán és Zsolt Béla kritikáját illeti, megjegyzendő, hogy valóban kevesen voltak jelen a magyar szellemi elitből Tagore előadásán, és nagyon kevesen voltak, akik értették őt. Mindkét újságíró kritikája jogos és tükrözi a Tagore-imádat hanyatlását Magyarországon. Ez a hanyatlás már a látogatás előtt megindult, hiszen 1924 után egészen 1961-ig nem jelent meg új Tagore-kötet. Ezt figyelembe véve még nagyobb jelentőséggel bír, hogy olyan értelmiségiek is, mint Ravasz László vagy Kosztolányi Dezső jelen voltak az előadáson, és különösen miattuk nem könyvelhető el kudarcnak a Tagore-fellépés, hiszen valamilyen szempontból mindkettőjükben gondolatokat ébresztett. A Tagore német kapcsolatait kutató Martin Kämpchen megjegyezte, hogy Európa Tagoréban nem a bengáli költőt látta meg, hanem valaki mást, a keleti bölcslet kereste. Kosztolányi zsenialitására vall, hogy ennek a más Tagorének az álarca mögött felismerte a bengáli költőt. Kosztolányi megérzése egyben válasz is arra a kérdésre, hogy igaza volt-e Szász Jánosnak, mikor azon ironizált, hogy van-e értelme Tagorét megérteni.

Az Indiát jól ismerő Romain Roland bizonyos észrevételei azonban jogosnak tűnnek, és a Tagore-előadásra látogató Kosztolányiban is felmerültek. Kosztolányi már idézett írásában felteszi és megválaszolja a kérdést: „Mi bírhatta rá, hogy hatvanöt éves korában, beteg eljőjön a Gangesz partjairól,

rászánja magát arra, hogy idegen országokban a költő-fejedelem fáradtságos szerepét játssza... nappal autogram-kérők hadával tusakodják, este pedig orvosaitól kérjen tanácsot, hogy gyöngé szívére való tekintettel hány szótagot szabad majd kiejteni a másnapi előadásakor. Nyilvánvalóan azért műveli, mert kedve telik benne. Daliás természetben még ma is sok életerő lakozhatik.” (KOSZTOLÁNYI 1926, 782–784). A költő magatartása az ünneplő felszín alatt valóban érthetetlennek látszik, és elgondolkodtató, hogy hogyan bírta négy hónapig a körutazást. Miért tartotta egyáltalán az előadásokat? Valószínűleg Kosztolányi válaszában rejlik igazság, noha érdemes azt több ponton kiegészíteni. Tagorétól távol állt a cinizmus, és minden bizonnyal meg volt róla győződve, hogy előadásaival és találkozósaival valóban ad valamit a jelenlevőknek. Maga nem akart apostolként tündökölni, noha sokan annak állították be. Ő egyszerűen az ind filozófián alapuló saját világnézetét hirdette.

Tagore engedékenysége szintén magyarázatra szorul. Miért fogadott el mindent, amit felajánlottak neki? Nem tudott nemet mondani? Mikor impresszáriója felutazik hozzá Bécsbe pár perces beszélgetés elég, hogy a beteg költőt rávegye a magyarországi útra. Mikor megérkezése napján az újságírók nem tágitanak ajtaja elöl, ad egy rövid interjút. Másnap, mikor fáradtan nem akar kimozdulni a szállodából, enged a rábeszélésnek, és mégis megnézi a Halászbástyát. Türelmesen osztogatja az autogramokat és dedikálja könyveit – amíg bele nem betegszik. TiszteSSéggel elviseli, hogy „hindu ruhában” magyarul elszavalják neki költeményeit, hogy népdal helyett magyar nótát húzzon a fülebe a cigány, csak a „hindu táncot” nem bírja ilyen türelmesen. Elviseli a hivatalos köszöntő beszédeket, a töltött pulykát, és hagyja magát befolyásolni a magyar–hun–indiai rokonság híveitől... Budapest felé utazva a *Magyar Hírlap* tudósítójának ezt mondja: „Legjobban Norvégiában éreztem magamat, mert nem kellett szállodában laknom, és mert egyszerű emberek vetek körül.” (MAGYAR HÍRLAP 1926, 3). Elmondja, hogy azt szeretné, ha Magyarországon sem kellene szállodában lagnia, mégis elfogadja, és nem is költözik el, amíg valaki mást nem ajánl.

A költő indiai volta azonban épp ebben az engedékenységgben a leginkább szembetűnő. Elfogad mindent, amit felajánlanak neki. Nem a külvilágon változtat, hanem saját belső hozzáállását tudja mindig szabadon irányítani. Tagorét talán még az sem érdekelte, hogy éppen hogyan használják ki. (Ez persze nem zárta ki a józan ítélőképességet, hiszen nem a körülötte sürgőforgó, indiai utazásra áhító dilettáns Zajtit hívta meg végül Sántinikétanba, hanem a tehetséges fiatal Germanust.) Mégis valószínűleg a gyakorlati dolgok iránti viszonylagos érdektelensége tette képessé arra, hogy meglássa a felszín mögötti értékeket, és megismerje a magyarokat, mint különleges színfoltot az általa egyhangúan szürkének említett Európában. Talán az erőt is ez a képessége adta ahhoz, hogy kibírja a hosszú utazásokat.

A hírnév és a félreértések nehézségei mögött azonban számos spontán megnyilatkozást is észrevett a költő, melyre a sajtó nem figyelt fel. Elég Korányi doktor gyermekeire vagy a költő ablaka alatt éneklő falusiakra utalni. Gyakran a Tagoréval való találkozás az emberek legjobb oldalát domborította ki, és megszüntette a kelet és nyugat közötti távolságot, amint az a cigányprímás, Radics Béla esetében is megtörtént, aki titokban meglátogatta a költőt:

„Aznap, mikor a költő megbetegedett, és Korányi báró felhívást tett közzé a lapokban, hogy senki ne zavarja látogatásával, én az előszobájában ültem, ahova egyszer csak bejött a cigánykirály, Radics Béla, és azt mondta, hogy »bocsásson meg, de én nem zavarni akarom a költőt, hanem ápolni.« Mikor nem értettem, hogy mit akar, akkor kissé zavartan, de kedvesen mosolyogva azt mondta, »A háború alatt a katonákkal utaztam a kórházakba. Ha valahol haldoklók voltak, odahívtak, és játszottam, és ez valamennyi erőt adott nekik. Gyakran láttam, hogy a beteg, ki nem tud aludni, elaludt, miközben játszottam. Számos alkalommal sikerült súlyos betegek állapotát megváltoztatni a hegedűmmel. Mikor láttam, hogy a mi Tagorénk beteg, és Korányi báró minden programját törölte, és mindenkinek megtiltotta, hogy meglátogassa, akkor fogtam a hegedűmet, és idejöttem. Nem fogok bemenni a költőhöz. Néhány percre innét az előszobából játszom neki, és aztán elmegyek. Biztos vagyok benne, hogy ez a hegedű segíteni fog állapotán, és éjszaka jobban alszik majd.« Aztán elővette a hegedűt, és játszani kezdett. Szóltam a költőnek, hogy ki játszik, és miért. Mikor pedig arra kértük, hogy jöjjön be a költő szobájába, a cigánykirály nem mozdult, csak azt mondta, hogy az orvos megtiltotta. Majd egy órán át játszott az ajtó előtt, és aztán ahogyan jött, ugyanúgy minden további nélkül távozott. Mielőtt elindult, azt mondta, hogy »sok embernek játszottam ezen a hegedűn, és mikor boldog mosoly jelent meg a haldokló arcán, hálát adtam Istennek, hogy megadta az erőt, hogy játszak. Ma azonban sokkal boldogabb vagyok, mint bármikor máskor, mikor valakinek is játszottam. Olyan tiszteletreméltó vendég, mint Tagore betegedett meg nálunk, és több orvos működik közre gyógyításában. Lehet-e annál szerencsésebb egy hozzám hasonló közönséges ember, minthogy segíteni tudjon az ápolásában. Semmi más nem tudok adni. Hallottam, hogy szereti a zenét. Legjobb tudásomat adtam ma neki.«³⁴

A magyarországi látogatás megítélésében az európai Romain Roland bírálata és értetlensége teljesen szemben áll Tagore és Mahalánobisné írásaival és a költő későbbi magyarszeretetével. Amellett, hogy az idős költő Balatonfüreden gyógyult meg és megfelelő körülményekre talált ahhoz, hogy befejezze egy kiemelkedő művét, a magyarok számára is sok gyümölcsöt hozott a látogatás: magyar művészek és tudósok sántinikétani útjához teremtett alapokat.

Az 1926 óta eltelt időben nemcsak Balatonfüred ápolta a látogatás emlékét, hanem a hazánkba látogató ind politikusok, többek között Zakir Huszein államelnök, valamint Indirá Gandhi és Rádzsív Gandhi miniszterelnökök is elzarándokoltak Füredre, hogy kegyeletüket róják le az ide látogató költő emlékének. A magyar és az indiai kapcsolatok történetében, Tagore magyarországi látogatása úgy szerepel, mint a két nép barátságának egyik legkiemelkedőbb eseménye.

³⁴ Nirmal Kumári Mahalánobis november 7-i levele Prabodh Cshandra Mahalánobisnak. Lásd MAHALANOBIS 1969, 227–228.

IRODALOM

- AZ EST 1921 = Ázsia. *Az Est* 1921. június 3., 1.
- AZ EST 1921a = Rabindranath Tagore békét és emberszeretetet hirdet. *Az Est* 1921. június 18., 7.
- AZ EST 1926 = Rabindranath Tagore fájjalja a sok magyar öngyilkosságot. *Az Est* 1926. október 13., 7.
- AZ EST 1926a = Ma este negyednyolc órakor érkezik Budapestre Rabindranath Tagore. *Az Est* 1926. október 27., 13.
- AZ EST 1926b = Rabindranath Tagore ma délelőtt megtekintette Budapestet. *Az Est* 1926. október 28., 12.
- AZ EST 1926c = Tagorének nagyon tetszik Budapest. *Az Est* 1926. október 29., 5.
- AZ EST 1926d = Tagorét hazájára emlékezteti a magyar vendégszeretet. *Az Est* 1926. október 31., 7.
- AZ EST 1926e = Rabindranath Tagore a Balaton partján pihen. *Az Est* 1926. november 3., 4.
- AZ EST 1926f = Rabindranath Tagore és a kormányzó beszélgetése. *Az Est* 1926. november 12., 13.
- AZ EST 1928 = Magyar tudóst hívtak meg Tagore egyetemére. *Az Est* 1928. november 17., 21.
- AZ EST 1930 = Rabindranath Tagore beteg. *Az Est* 1930. május 17., 8.
- BABITS 1913 = Rabindranath Tagore verseiből. *Vasárnapi Újság*. 1913. november 30., 949.
- BABITS 1913a = Babits M.: Két szent. *Nyugat* 1913: 23, 733–736.
- BALATONFÜRED 1926 = Külföldi áskálódás. *Balatonfüred* 1926. november 13., 1.
- BALATONI KURIR 1940 = Híres külföldiek a Balatonnál. *Baltoni Kurir* 1940. október 10., 1–2.
- BALATONI SZEMLE 1943 = Balatoni krónikás: Tagore Balatonfüreden. *Balatoni Szemle* II: 10 (1943), 323–327.
- BANGHA = Bangha, I.: *Hungry Tiger: Hungarian and Bengali Literary Contacts*. New Delhi [megjelenés alatt].
- BODÓCS 1961 = Dr. Bodócs Gy.: Amikor Rabindranath Tagore Kecskeméten járt. *Petőfi Népe* 1961. május 6., 6.
- BUDAPESTI HÍRLAP 1913 = Rabindranath Tagore az irodalmi Nobel-díj nyertese. *Budapesti Hírlap* 1913. november 27., 1–2.
- BUDAPESTI HÍRLAP 1921 = Rabindranath Tagore Budapestre jön? *Budapesti Hírlap* 1921. június 12., 7.
- BUDAPESTI HÍRLAP 1926 = Rabindranath Tagore Budapesten. *Budapesti Hírlap* 1926. október 27., 4.
- BUDAPESTI HÍRLAP 1926a = Rabindranath Tagore kedden Budapestre érkezik. *Budapesti Hírlap* 1926. október 24., 18.
- BUDAPESTI HÍRLAP 1926b = Rabindranath Tagore előadása. *Budapesti Hírlap* 1926. október 28., 6.
- BUDAPESTI HÍRLAP 1926c = Művészt Rabindranath Tagore tiszteletére. *Budapesti Hírlap* 1926. október 29., 5.
- BUDAY 1961 = Buday Gy.: Rabindranath Tagore. *Hajdú-Bihari Napló* 1961. május 7., 6.
- DUTTA–ROBINSON 1997 = Dutta, K.–Robinson, A.: *Selected letters of Rabindranath Tagore*. Cambridge 1997.

- ESTI ÚJSÁG 1913 = Rabindranath, a költő. *Esti Újság* 1913. november 15., 3.
- ESTI KURIR 1926 = Rabindranath Tagore ma verset írt Budapestről, a Dunáról és egy kis zöldséges hajóról. *Esti Kurir* 1926. október 28., 4.
- ESTI KURIR 1926a = Rabindranath Tagore leánya kalotaszegi ruhában jelenik meg a költő mai 120 személyes estélyén. *Esti Kurir* 1926. október 29., 13.
- ESTI KURIR 1926b = Rabindranath Tagore ma a füredi partról gyönyörködött a Balatonban. *Esti Kurir* 1926. november 3., 15.
- FRISS ÚJSÁG 1926 = Rabindranath Tagore a hullámzó Balaton tetején. *Friss Újság* 1926. november 7., 1. [Címlap!]
- KÁLNAY 1922 = Kálnay F.: *Feltámadás előtt*. Budapest 1922.
- KAR 1984 = *Hángérite Rabindranáth*. Ed.: S. Kar. Calcutta 1984.
- KÉPES KRÓNIKA 1926 = Címlap. *Képes Krónika* 1926. november 14., 1.
- KOSZTOLÁNYI 1926 = Kosztolányi D.: Érzések és gondolatok egy estélyen. *Nyugat* 1926. november 16., 782–784.
- KOZOCSA 1966 = Kozocsa S.: Babits és Tagore: A két költő halálának huszonötödik évfordulója alakalmából. *Nagyvilág* 1966: 10, 1564.
- KUN é. n. = *The Nobel-Prize Winning Poet Rabindranath Tagore – Guest Appearance in Hungary*. MTA-kéziratár MS 5137/25.
- LIPTÁK 1961 = Lipták G.: Rabindranath Tagore Balatonfüreden. In: Lipták G.–Somogyi M.: *Rabindranath Tagore*. Veszprém 1961, 35–47.
- LIPTÁK 1961b = Lipták G.: Rabindranath Tagore. *A Könyvtáros* 1961: 5, 233–235.
- LITERATURA 1928 = Rabindra Nath, a Tegur. *Literatura* 1928. augusztus, 255.
- MAGYAR HÍRLAP 1926 = A magyar zenét, a magyar táncot és a magyar családi életet akarja tanulmányozni Rabindranath Tagore. *Magyar Hírlap* 1926. október 27., 3.
- MAGYAR HÍRLAP 1926a = Tagore a múltó értékű pénzről és a hallhatatlan vallásról beszélt Budapesti előadásán. *Magyar Hírlap* 1926. október 28., 5.
- MAGYARORSZÁG 1913 = Nobel-díj egy indus költőnek. *Magyarország* 1913. november 15., 8.
- MAGYARORSZÁG 1926 = Rabindranath Tagore. *Magyarország* 1926. október 19., 11.
- MAGYARORSZÁG 1926a = Ünneplik Rabindranath Tagorét. *Magyarország* 1926. október 15., 11.
- MAGYARORSZÁG 1926b = Rabindranath Tagore a jövő héten jön. *Magyarország* 1926. október 20., 11.
- MAGYARORSZÁG 1926c = Mit csinál Tagore Budapesten? *Magyarország* 1926. október 28., 11.
- MAGYARORSZÁG 1926d = Rabindranath Tagore és kísérete a Halászbástyán [fénykép]. *Magyarország* 1926. október 28., 4.
- MAGYARORSZÁG 1926e = Rabindranath Tagore előadása. *Magyarország* 1926. október 29., 11.
- MAGYARORSZÁG 1926f = Séta Rabindranattal Budapesten át. *Magyarország* 1926. október 29., 14.
- MAGYARORSZÁG 1926g = Radics Béla fülébe húzta Tagorénak a *Kidölt a fa mandulástul-t*. *Magyarország* 1926. október 30., 6.
- MAGYARORSZÁG 1926h = Rabindranath Tagore és a táncok. *Magyarország* 1926. október 30., 11.
- MAGYARORSZÁG 1926i = Rabindranath Tagore a Balaton Partján írja új drámáját. *Magyarország* 1926. november 3., 5.
- MAGYARORSZÁG 1930 = Rabindranath Tagore Európába érkezett és új felolvasókönyvűtra indul (Magyarországra is ellátogat). *Magyarország* 1930. április 3., 9.

- MAGYARSÁG 1926 = Rabindranath Tagore megérkezett Budapestre. *Magyarság* 1926. október 27., 5.
- MAGYARSÁG 1926a = Tagore magyar dalokat és cigányzenét hallgatott a főváros hangversenyén. *Magyarság* 1926. október 29., 5.
- MAHALANOBIS 1969 = Mahalanobis, N. K.: *Kabir Sange Yuropé*. [„Európában a Költővel.”] Calcutta 1969.
- MUKHOPADHYAY–ROY 1961 = Mukhopadhyay, P.–Roy, K.: Rabindranath Tagore: A chronicle of eighty years, 1861–1941. In: *Rabindranath Tagore: A Centenary Volume*. Ed.: S. Radhakrishnan. New Delhi 1961, 447–503.
- NAPLÓ 1961 = Visszaemlékezések a balatonfüredi szívkórház betegére. *Napló* 1961. május 7., 6.
- NEMZETI ÚJSÁG 1926 = Rabindranath Tagore Budapesten. *Nemzeti Újság* 1926. október 27., 5.
- NEMZETI ÚJSÁG 1926a = Hogy él és dolgozik Rabindranath Tagore? *Nemzeti Újság* 1926. október 27., 5.
- NÉPSZABADSÁG 1991 = Egy lépés a költőóriás felé: Veszprém jubileumi Tagore-kötete. [Czingráber János interjúja Kőszegi Lajossal.] *Népszabadság* 1991. augusztus 9., 8.
- PEKÁR 1926 = Pekár Gy.: Rabindranath Tagore. *Új Idők* november 14., 564–565.
- PESTI HÍRLAP 1913 = A Nobel irodalmi díj nyertese. *Pesti Hírlap* 1913. november 14., 16.
- PESTI HÍRLAP 1913a = Rabindranath Tagore. *Pesti Hírlap* 1913. november 15., 15.
- PESTI HÍRLAP 1926 = Rabindranath Tagore kedden Budapestre érkezett. *Pesti Hírlap* 1926. október 27., 7.
- PESTI HÍRLAP 1926a = A főváros művésztje és lakomája Rabindranath Tagore tiszteletére. *Pesti Hírlap* 1926. október 29., 4.
- PESTI HÍRLAP 1926b = A lelki élet mélyítése az igazi civilizáció és fejlődés útja. (Rabindranath Tagore előadása). *Pesti Hírlap* 1926. október 28., 5.
- PESTI NAPLÓ 1921 = Rabindranath Tagore Budapesten. *Pesti Napló* 1921. június 15., 3.
- PESTI NAPLÓ 1926 = Rabindranath Tagore szimbolikus főhajtása a balatonfüredi Jókai-emlék előtt. *Pesti Napló* 1926. november 7., 18.
- PESTI NAPLÓ 1926a = Rabindranath Tagoréval két óra hosszat a budapesti gyorsvonaton. *Pesti Napló* 1926. október 27., 5.
- PESTI NAPLÓ 1926b = Hogyan akarta megakadályozni Rabindranath Tagore környezete, hogy a költő Budapestre utazzon? *Pesti Napló* 1926. október 23., 13.
- PESTI NAPLÓ 1926c = Nevem: Louise Pott bárónő. *Pesti Napló* 1926. október 31., 10.
- PESTI NAPLÓ 1926d = India fog világitani a gyűlölet civilizációjába süllyedt Európa felé: Rabindranath Tagore előadása. *Pesti Napló* 1926. október 28., 9.
- PESTI NAPLÓ 1926e = Magyar cigány magyar nótát húzott Rabindranath Tagore fülébe: 120 terítékes bankett volt Tagore tiszteletére. *Pesti Napló* 1926. október 29., 8.
- PESTI NAPLÓ 1930 = Rabindranath Tagore sírva beszél Magyarországról. *Pesti Napló* 1930. augusztus 31., 35.
- RADICE = Radice, W.: *Tagore: Brief Poems*. [Előkészületben.]
- ROLAND 1951 = Roland, R.: *Inde journal (1915–43)*. Paris–Lausanne–Bâle 1951.
- SANKAR 1991 = Sankar, N. P.: Probásé Rabindracsarcsá: Parbo Hángéri. Korak (Sáhitto Potriká). *Sárodij* 1398 (1991), 44–54.
- SZÁSZ 1926 = Szász Z.: Tagur. *Pesti Napló* 1926. október 30., 7.
- TAGORE 1914 = *Rabindranath Tagore költői műveiből*. [Ford.: Kelen F.] Budapest 1914.

- TAGORE 1941 = *Rabindranath Tagore költeményei*. [Ford.: Kelen F.] Budapest 1941 [után].
- TAGORE 1981 = Tagore, R.: *On the Edges of Time*. Calcutta 1981².
- TAGORE 1991 = Tagore, R.: Az irodalom dicsősége. [Ford.: Wojtilla Gy.] *Veszprémi Napló* 1991. augusztus 3., 6.
- TAGORE 1991a = Tagore, R.: *Szentjánosbogarak*. Összeállította: Várhegyi M.–Köszegi L. Veszprém 1991.
- TAGORE 1996 = Tagore R.: *Gítoibán* vol. II. Calcutta, 1996 (Phálgun 1402).
- VASÁRNAPI ÚJSÁG 1913 = Rabindranath Tagore verseiből. *Vasárnapi Újság* 1913. november 30., 949.
- VESZPRÉMI NAPLÓ 1991 = Köszegi Lajos: Szentjánosbogarak. Tagore balatonfüredi írása. *Veszprémi Napló* 1991. augusztus 3., 6.
- VILÁG 1913 = Koszorús indiai költő. *Világ* 1913. november 14., 12.
- VILÁG 1913a = A koszorús indus költő. *Világ* 1913. november 16., 15.
- VILÁG 1913b = A koszorús indus költő. *Világ* 1913. november 20., 7.
- VILÁG 1914 = Este ötkor. *Világ* 1914. április 5., 12.
- WOJTILLA 1983 = Wojtilla, Gy.: *Rabindranath Tagore in Hungary*. New Delhi 1983. [E kötet bengáli fordítása Wojtilla 1984.]
- WOJTILLA 1984 = Wojtilla, Gy.: *Hángérité Rabindranáth*. [Ford.: Bissodzsit Ráj (Vishvajit Roy).] Calcutta 1984.
- WOJTILLA 1991 = Wojtilla Gy.: Tagore balatonfüredi írása. In: Tagore, R.: *Szentjánosbogarak*. Összeállította: Várhegyi M.–Köszegi L. Veszprém 1991, 189–194.
- ZOLTÁN 1921 = Zoltán V.: Rabindranath Tagore és a verses magyar Tagore-fordítás. *Nyugat* 1921, 1126–1127.
- ZSOLT 1926 = Zsolt B.: Tagore bukása. *Magyar Hírlap* 1926. november 14., 9.